ROMANOVOVCI

1613 - 1918

SIMON SEBAG MONTEFIORE

TATRAN
70
ROKOV

ROMANOVOVCI

ROMANOVOVCI

1613 – 1918

✧ ✧ ✧

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Z anglického originálu Simon Sebag Montefiore: THE ROMANOVS 1613 – 1918,
ktorý vyšiel vo vydavateľstve Weidenfeld & Nicolson,
The Orion Publishing Group Ltd., Londýn 2016,
preložila Mária Kočanová.
Vyšlo v roku 70. výročia Vydavateľstva Tatran ako 5129. publikácia
a 147. zväzok edície LUK – Knižnica svetových bestsellerov.
Vydanie I.
Prebal a väzbu podľa pôvodného návrhu spracoval AldoDesign, Bratislava.
Zodpovedná redaktorka Tatiana Búbelová
Jazyková redaktorka Eva Mládeková
Technická redaktorka Eva Zdražilová
Sadzba RS servis, Bratislava
Vytlačila CPI Moravia Books, Pohořelice.

www.slovtatran.sk

:: knihy pre **hodnotnejší** život

Copyright © Simon Sebag Montefiore 2016
Translation © Mária Kočanová 2017
Slovak edition © Vydavateľstvo Tatran 2017

ISBN 978-80-222-0887-1

Milovanej dcére
Lily Bathshebe

✧ ✧ ✧

IN MEMORIAM

Stephenovi Sebag-Montefioremu
1926 – 2014

✧

Isabel de Madariaga
1919 – 2014

OBSAH

Zoznam ilustrácií 11
Mapa: Expanzia Ruska, 1613 – 1917 14
Rodokmeň rodu Romanovovcov 16
Úvod 19
Poďakovanie a zdroje 31
Poznámka 37

Prológ: Dvaja chlapci v Období smuty 39

1. DEJSTVO: VZOSTUP
Prvý obraz: Predvádzanie neviest 47
Druhý obraz: Mladý mních 81
Tretí obraz: Mušketieri 105
Štvrtý obraz: Opitá synoda 123

2. DEJSTVO: VYVRCHOLENIE
Prvý obraz: Imperátor 153
Druhý obraz: Imperátorky 185
Tretí obraz: Ruská Venuša 223
Štvrtý obraz: Zlatý vek 261
Piaty obraz: Sprisahanie 311
Šiesty obraz: Súboj 345

3. DEJSTVO: ÚPADOK
Prvý obraz: Jupiter 411
Druhý obraz: Osloboditeľ 461
Tretí obraz: Kolos 539

Štvrtý obraz: Pán zeme 575
Piaty obraz: Katastrofa 657
Šiesty obraz: Panovník Michail II. 703
Siedmy obraz: Posmrtný život 729

Doslov: Červení cári, bieli cári 761

Pramene 765

ILUSTRÁCIE

Prvá časť

Michail I. z rukopisu *Kniha veľkého panovníka* alebo *Korene ruských panovníkov*, 1672 (akg-images)
Alexej z rukopisu *Kniha veľkého panovníka* alebo *Korene ruských panovníkov*, 1672 (akg-images)
Sofia Alexejevna (akg-images)
Teremský palác, 1813 (akg-images)
Palác rozkoší (Alamy)
Peter Veľký od sira Godfreya Knellera, 1698 (Bridgeman)
Peter Veľký od Ivana Nikitiča Nikitina (Bridgeman)
Katarína I. od Jeana-Marca Nattiera, 1717 (Bridgeman)
Alexej Petrovič od Johanna Gottfrieda Tannauera, 1710 (akg-images)
Alexander Danilovič Menšikov, približne 1725 – 1727 (akg-images)
Peter II. od Andreja Grigorieviča, približne 1727 (Bridgeman)
Anna Ivanovna, približne 1730 (akg-images)
Ernst Johann von Biron, približne 1730 (akg-images)
Anna Leopoldovna od Louisa Caravaqua, približne 1733 (Bridgeman)
Ivan VI. a Julie von Mengden, (Fine Arts Images)
Jelizaveta od Charlesa van Loo, 1760 (Alamy)
Peter II. a Katarína Veľká od Georga Christopha Grootha, približne 1745 (Bridgeman)
Katarína Veľká podľa Alexandra Roslina, približne 1780 (Štátne múzeum Ermitáž, ďalej Ermitáž)
Grigorij Orlov, približne 1770 (Alamy)
Grigorij Potemkin od Johanna Baptistu von Lampi (Suvorovovo múzeum, Petrohrad)
Katarína Veľká od Michaila Šibanova (Alamy)
Platón Zubov od Johanna Baptistu von Lampi (Štátna Tretiakovská galéria)

Druhá časť

Pavel I. od Vladimíra Lukiča Borovikovského, 1800 (Štátne ruské múzeum)
Mária Fiodorovna od Jeana Louisa Voille, približne 1790 (Štátne ruské múzeum)
Ivan Kutajsov, približne 1790 (Ermitáž)
Anna Lopuchinová od Jeana Louisa Voille (Ermitáž)
Alexander I. od Georgea Dawea, 1825 (Bridgeman)
Stretnutie Alexandra I. s Napoleonom v Tilsite, 1807 (Getty)
Požiar Moskvy v roku 1812 od A. F. Smirnova, 1813 (akg-images)

Alexej Arakčejev od Georgea Dawea, približne 1825 (Ermitáž)
Michail Kutuzov, približne 1813 (Alamy)
Jelizaveta Alexejevna od Louise Elisabeth Vigée-LeBrunovej, približne 1795, (Getty)
Mária Naryškinová od Jozefa Grassiho, 1807 (Alamy)
Kaťa Bagrationová od Jeana-Baptistu Isabeya, približne 1820 (Združenie národných múzeí – Veľký palác, múzeum Louvre)
Oznámenie víťazstva spojencov po Bitke pri Lipsku 19. októbra 1813 od Johanna Petra Kraffta, 1839 (Bridgeman)
Nikolaj I. od Franza Krügera, 1847 (Topfoto)
Alexandra Fiodorovna s Alexandrom a Máriou od Georgea Dawea, približne 1820 – 1822 (Bridgeman)
Vidiecky pavilón v Petrodvorci (Corbis)
Veľký kremeľský palác (Alamy)
Varenka Nelidovová, približne 1830 (Getty)
Alexander Puškin od Avdotie Petrovny Jelaginovej, približne 1827 (Getty)
Alexander II., približne 1888 (Ermitáž)
Kapitulácia Šamiľa od Theodora Horschelta (Dagestanské múzeum výtvarného umenia)
Nikolaj Alexandrovič a Dagmar Dánska, 1864 (Štátny archív Ruskej federácie, ďalej GARF)
Alexander Alexandrovič a Dagmar Dánska, 1871 (Nadácia kráľovskej zbierky / Jej Výsosť kráľovná Alžbeta II., 2016, ďalej kráľovská zbierka)
Alexander II. s Máriou a ich deťmi, približne 1868 (Bridgeman)
Jekaterina Dolgoruká, približne 1875
Belveder, Babigonský kopec (autorova zbierka)
Skica Jekateriny Dolgorukej od Alexandra II. (súkromná zbierka)
Fanny Learová (Dominic Winter Auctioneers)
Konstantin Nikolajevič s rodinou, približne 1860 (GARF)
Alexis Alexandrovič a generál George Custer, približne 1872 (Getty)

Tretia časť

Berlínsky kongres od Antona von Werner, 1878 (akg-images)
Korunovácia Alexandra III. od Geogea Beckera, 1888 (Ermitáž)
Alexander III. s rodinou v paláci v Gatčine, približne 1886 (kráľovská zbierka)
Mathilde Krzesinska, približne 1900 (Alamy)
Hostia na svadbe Ersta z Hesse a Melity z Edinburghu, 1894 (Topfoto)
Nikolaj a Alexandra, 1903 (Topfoto)
Sergej Alexandrovič a Ella, 1903 (Alamy)
Alexej Alexandrovič, 1903 (Topfoto)
Zina de Beauharnais, približne 1903 (GARF)
Zimný palác (Alexander Hafemann)
Cameronova galéria, Katarínsky palác od Fiodora Alexejeva, 1823 (akg-images)
Alexandrovský palác (Walter Bibikow)
Malý palác, Livadia, približne 1900 (Getty)
Biely palác, Livadia (Alamy)

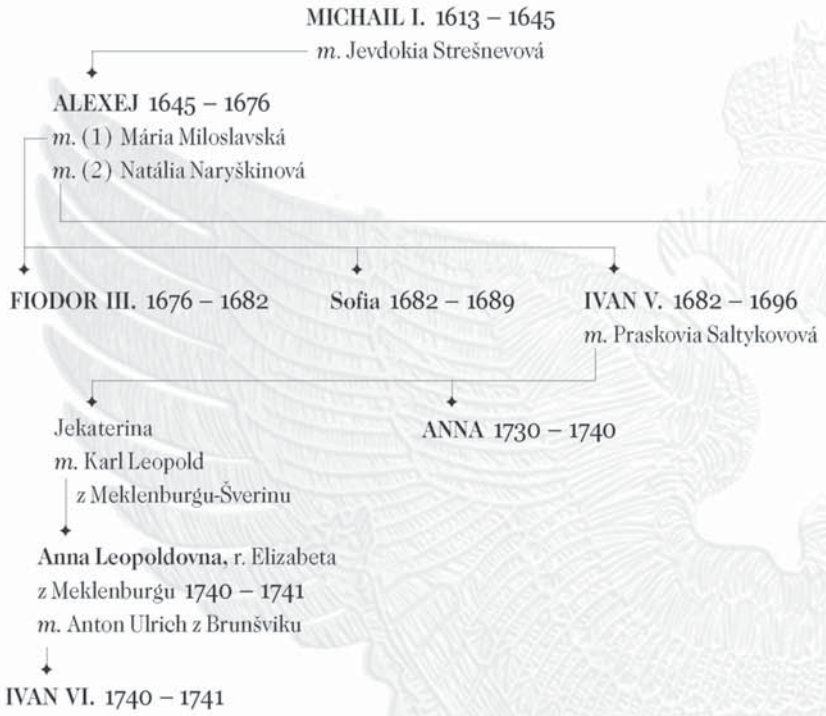
Nižná dača, Petrodvorec (GARF)
Mierotvorcovia dohody z Portsmouthu, 1905 (Topfoto)
Krvavá nedeľa, 9. január 1905 (Bridgeman)
Otvorenie dumy, 27. apríl 1906 (Getty)
Grigorij Rasputin s panovníckou rodinou a Máriou Višňakovovou, 1908 (GARF)
Rasputin s obdivovateľkami, 1914 (Getty)
Nikolaj II. a Alexandra s rodinou, približne 1908 (Beineckeho knižnica vzácnych kníh a rukopisov, Yalova univerzita, ďalej Yale)
Alexandra a Alexej na invalidných vozíkoch, približne 1908 (Yale)
Nikolaj II. v Alexandrovskom paláci, približne 1908 (Yale)
Panovnícka rodina na pikniku s Annou Vyrubovovou, približne 1908 (Yale)
Nikolaj II. na výlete s dvoranmi, Krym, 1908 (Yale)
Nikolaj II. na výlete s dcérami, 1914 (Yale)

Štvrtá časť

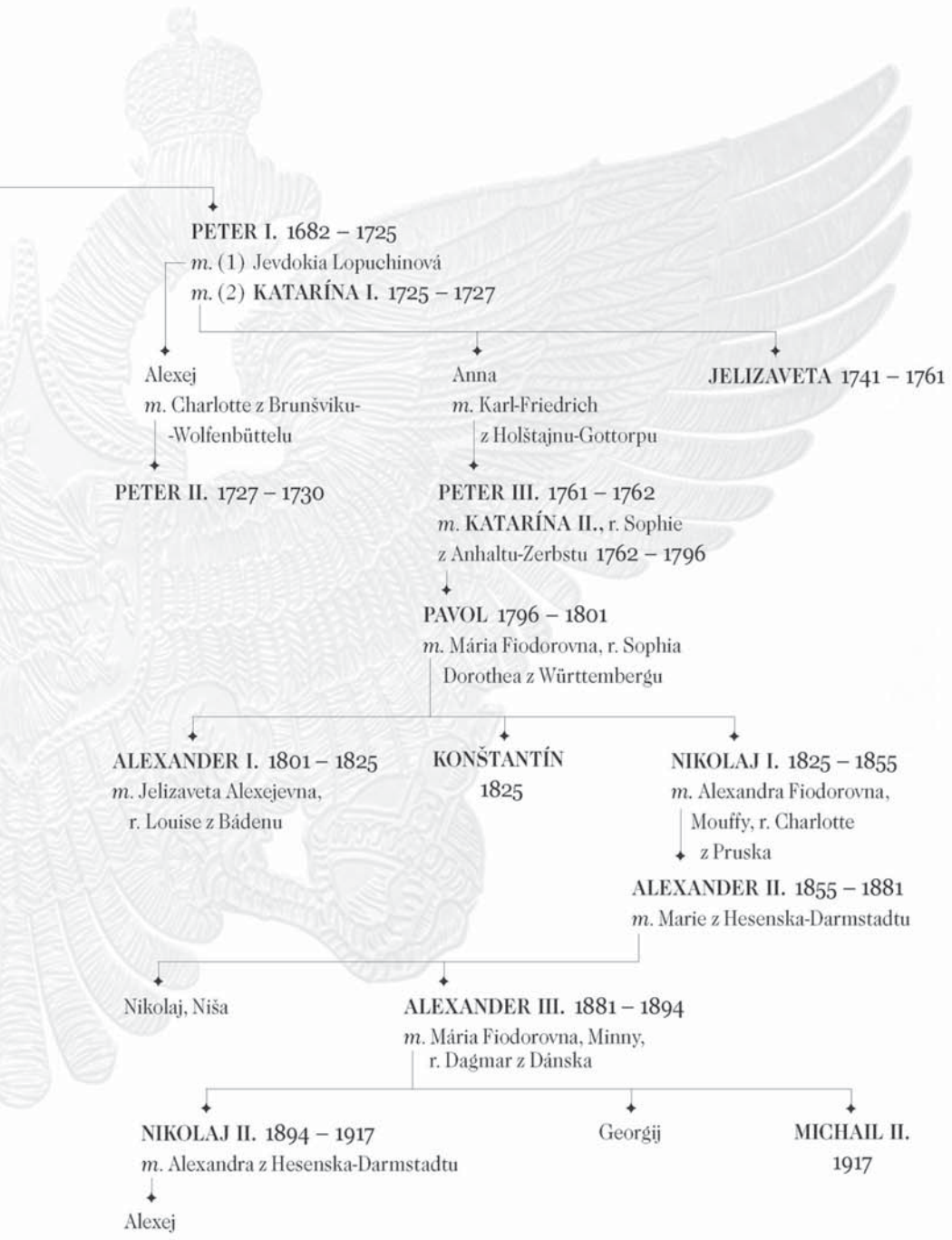
Alexandra a Alexej v Alexandrovskom paláci, približne 1908 (Yale)
Alexandra s jednou zo svojich dcér a Anna Vyrubovová, približne 1908 (Yale)
Cárska rodina na Kryme, približne 1908 (Yale)
Autá Nikolaja II. v Livadii, 1913 (Yale)
Cárska rodina s cisárom Wilhelmom II. na palube Standartu, 1911 (GARF)
Oľga a Tatiana s dôstojníkmi na palube Standartu, 1911 (GARF)
Veľkovojvodkyne tancujú s dôstojníkmi na palube Standartu, 1911 (Yale)
Nikolaj II. pláva vo Fínskom zálive, 1912 (GARF)
Nikolaj II. ponúka cigaretu Anastázii, približne 1912 (GARF)
Anastázia v Cárskom Sele, približne 1913 – 1914 (GARF)
Alexandra, približne 1913 (Yale)
Nikolaj II. a Peter Stolypin v Kyjeve, 1911 (GARF)
Rodinný piknik, približne 1911 (Yale)
Alexej a Nikolaj II. v uniforme, približne 1912 (Yale)
Nikolaj II. na poľovačke v Spale, 1912 (Yale)
Nikolaj II., Alexandra a Alexej v Moskve, 1913 (Topfoto)
Alexej a Alexandra, 1912 (Yale)
Nikolaj II., Tatiana, Anastázia a Mária v Petrodvorci, 1914 (GARF)
Nikolaj II. a Alexej v Mogileve, 1916 (Prezidentská knižnica Borisa Jeľcina)
Nikolaj II., Vladimir Frederiks a Nikolaj Nikolajevič, 1916 (GARF)
Vojaci a veľkovojvodkyne v nemocničnom oddelení v Cárskom Sele, približne 1914 (Yale)
Alexandra a Nikolaj II. pri písacom stole, približne 1915 (Yale)
Felix Jusupov a Irina Alexandrovna, 1915 (Mary Evansová)
Mŕtvy Rasputin, 1916 (Getty)
Alexandra a veľkovojvoda Dmitrij neďaleko Mogileva, približne 1915 – 1916 (GARF)
Cárska rodina na streche gubernátorovho domu v Toboľsku, 1917(Getty)
Nikolaj II. v lese neďaleko Cárskeho Sela, 1917 (knižnica Kongresu)
Nikolaj II. a Alexandra v Toboľsku, 1917 (Bridgeman)

SEVERNÝ ĽADOVÝ OCEÁN
Barentsovo more
Severné more
ŠVÉDSKO
FÍNSKO
Archangeľsk
St. Petersburg
INGRIA
Novgorod
Pskov
Kostroma
Nižnij Novgorod
Jekaterinburg
Toboľsk
Transsibírska železnica
Riga
Moskva
KURLAND
Smolensk
Borodino
LITOVSKO
Minsk
Omsk
PRUSKO
Berlín
Varšava
POĽSKO
Kyjev
Poltava
Paríž
Viedeň
UKRAJINA
RAKÚSKO-UHORSKÁ RÍŠA
RUMUNSKO
Rostov
Astrachán
Odesa
Sevastopol
Kaspické more
Aralské more
MONGOLSKO
VALAŠSKO
MOLDAVSKO
BOSNA
SRBSKO
KRYM
Čierne more
DAGESTAN
Tiflis
BULHARSKO
GRUZÍNSKO
Chiva
Taškent
ČIERNA HORA
Konštantínopol
Jerevan
Baku
Buchara
Samarkand
OSMANSKÁ RÍŠA
Stredozemné more
Bejrút
PERZIA
Herat
Kábul
ČÍNA
Jeruzalem
AFGANISTAN
TIBET
INDIA
Arabské more
Bengálsky záliv

Expanzia Ruska, 1613 – 1917
S
1613
1645
1676
1696
1725
1761
1796
1825
1855
1881
1917
Východosibírske more
ALJAŠKA (predaná U.S.A. v roku 1867)
Beringovo more
Ochotské more
MANDŽUSKO
Harbin
Vladivostok
Peking
Port Arthur
KÓREA
JAPONSKO
TICHÝ OCEÁN
0 500 1000 1500 miles
0 1000 2000km

MICHAIL I. 1613 – 1645
m. Jevdokia Strešnevová
ALEXEJ 1645 – 1676
m. (1) Mária Miloslavská
m. (2) Natália Naryškinová
FIODOR III. 1676 – 1682
Sofia 1682 – 1689
IVAN V. 1682 – 1696
m. Praskovia Saltykovová
Jekaterina
m. Karl Leopold
z Meklenburgu-Šverinu
ANNA 1730 – 1740
Anna Leopoldovna, r. Elizabeta
z Meklenburgu 1740 – 1741
m. Anton Ulrich z Brunšviku
IVAN VI. 1740 – 1741

ROMANOVOVCI

ÚVOD

Ťažká je čiapka Monomacha.
Alexander Puškin, *Boris Godunov*

Najväčšia moc je moc nad sebou samým.
Seneca, *Epištola 113*

V Rusku nie je nič nebezpečnejšie ako prejaviť slabosť.
Peter Stolypin

Bolo ťažké byť cárom. V Rusku sa nevládne ľahko. Dvadsať cárov panovníckeho rodu Romanovovcov vládlo tristoštyri rokov, od roku 1613 po zvrhnutie cárskeho režimu po februárovej revolúcii v roku 1917. Ich vládnutie sa začalo nástupom Ivana Hrozného a skončilo v časoch Rasputina. Romantickí kronikári tragédie posledného cára s obľubou naznačujú, že rodina bola prekliata, no v skutočnosti Romanovovci boli najúspešnejší budovatelia ríše od čias Mongolov. Odhaduje sa, že od nástupu Romanovovcov k moci v roku 1613 sa Ruská ríša rozrastala o stoštyridsaťdva štvorcových kilometrov za deň alebo takmer o tristodvadsaťdvatisíc štvorcových kilometrov za rok. Do konca devätnásteho storočia ovládali šestinu povrchu zemegule – a svoje územie sústavne rozširovali. Zväčšovanie ríše mali Romanovovci v krvi.

Táto kniha je v istom zmysle štúdiou charakteru a deformujúceho vplyvu absolutistickej moci na osobnosť človeka. Čiastočne je rodinným príbehom lásky, manželstva, nevery a detí, ale nie je ako iné podobné príbehy – panovnícke rodiny sú vždy nezvyčajné, lebo moc osladzuje a zároveň infikuje tradičnú rodinnú chémiu: oddanosť a pokrvné putá veľmi často ustúpia návnadám a skorumpovanosti moci. Toto sú dejiny vladárov, ich rodín a dvoranov, ale aj portrét ruského absolutizmu – a nech si o Rusku myslíte čokoľvek, jeho kultúra, jeho

duša a jeho podstata boli vždy mimoriadne, výnimočné. Táto rodina sa ich usilovala zosobniť. Romanovovci sa stali jedinečnou definíciou nielen svojho rodu a veľkoleposti, no aj despotizmu, boli stelesnením vrtochov a arogancie absolutistickej moci. Okrem cézarov nijaká iná dynastia nezaujala také miesto v predstavách a kultúre ľudu, a obe sú všeobecnou lekciou o fungovaní moci jednotlivca v minulosti aj v súčasnosti. Nie náhodou je titul cár odvodený od slova cézar, rovnako ako pre panovníka ruština doslova prebrala latinské slovo *imperator*.

Romanovovci obývajú svet rodinného súperenia, vladárskej ctižiadosti, výstrednosti, telesnej neprístojnosti a zvrátenosti; je to svet, kde záhadní neznámi znenazdajky vyhlásia, že sú znovuzrodení mŕtvi panovníci, kde nevesty zomierajú na otravu, otcovia umučia na smrť vlastných synov, synovia zabijú otcov, manželky zavraždia manželov, otrávený a zastrelený svätý muž vstane z mŕtvych, holiči a sedliaci zasadnú na trón; svet, kde mocní zhromažďujú obrov a netvorov, vyhadzujú do vzduchu trpaslíkov, bozkávajú sťaté hlavy, vytrhávajú jazyky, bičujú do krvi, napichujú na koly, vraždia deti; v tomto svete sa vyskytujú cisárovné nymfomanky posadnuté módou, lesbické *ménages à trois,* ako aj panovník, ktorý píše najerotickejšie listy, aké kedy napísala hlava štátu. Je to však aj ríša, ktorú vybudovali nemilosrdní dobyvatelia a brilantní štátnici, čo ovládli Sibír a Ukrajinu, obsadili Berlín aj Paríž, dali svetu Puškina, Tolstého, Čajkovského a Dostojevského; civilizácia vznešenej kultúry a nezvyčajnej krásy.

Vytrhnuté z kontextu sa spomínané výstrednosti javia také ohurujúce a nezvyčajné, že asketickí akademickí dejepisci často ostýchavo okresávajú pravdu. Veď napokon, romanovovské legendy – šťava hollywoodskych filmov a televíznych dramatických seriálov – sú rovnako živé a populárne ako historické fakty. Preto sa rozprávač tohto príbehu musí vyhýbať melodráme, mytológii a teleológii – nebezpečenstvu písania dejín spätne – a mať sa na pozore pred mentorovaním. Podstata je v skepticizme; vedeckosť si vyžaduje sústavné overovanie a analýzy. Jedna z výhod rozprávania o dejinách však tkvie v tom, že každá vláda je opísaná v kontexte, čo poskytuje širší obraz o vývoji Ruska, jeho absolutizme aj duši. A v tých nadživotne veľkých postavách znetvorených absolutizmom sa zjavuje krivé zrkadlo, z ktorého na nás prenesene hľadia vlastnosti celého ľudstva.

Vládnutie v Rusku bolo odjakživa stiesňujúce, preto úlohu autokratického panovníka mohol v skutočnosti vykonávať len génius – a tých je vo všetkých rodinách poskromne. Za neúspech sa platilo

smrťou. „V Rusku vládne absolutizmus okorenený zaškrtením," zavtipkovala francúzska spisovateľka madame de Staël. Bolo to nebezpečné povolanie. Šesť z posledných dvanástich cárov zavraždili – dvoch zaškrtili, jedného prebodli, jedného zabili dynamitom, dvoch zastrelili. V záverečnej katastrofe v roku 1918 zomrelo osemnásť Romanovovcov. Zriedka bol kalich taký bohatý a taký plný jedu. Pozorne skúmam každé nástupníctvo na trón, pretože je vždy najlepšou skúškou stability režimu. Je ironické, že teraz, dve storočia po tom, ako Romanovovci prijali zákon o následníctve, ruskí prezidenti ešte vždy úspešne nominujú svojich následníkov rovnako, ako to urobil Peter Veľký. Či už ide o hladké odovzdanie moci, alebo o zúfalý prechod, vždy sú to chvíle nezvyčajného napätia, keď si existenčná nevyhnutnosť vyžaduje nasadenie všetkých zdrojov vynachádzavosti.

Podstatou cárstva bolo predvádzanie vznešenosti a sily. Museli sa však spájať s tým, čo súper a spojenec Romanovovcov Otto von Bismarck pomenoval ako „umenie možného, dosiahnuteľného, umenie takmer najlepšieho". Schopnosť prežitia Romanovovci vnímali ako rovnováhu rodov, záujmov a osobností na neveľkom dvore, ako aj v celej obrovskej ríši. Vladári si museli udržať podporu armády, aristokracie aj vládnych úradníkov. Keď prišli o všetky tri zložky, bolo veľmi pravdepodobné, že ich zosadia – čo v absolutizme zvyčajne znamenalo smrť. Okrem účasti na smrtonosnej politickej hre panovníci museli vyžarovať drsnú, takmer neskrotnú autoritu. Schopný cár mohol byť neľútostný, ale musel byť neľútostný dôsledne. Vládcov často zavraždili pre ich nedôslednosť, nie brutalitu. Cári museli vzbudzovať nielen dôveru a uznanie medzi dvoranmi, ale aj posvätnú úctu medzi nevoľníkmi; deväťdesiat percent poddaných ich vnímalo ako svojich „otcov". Očakávalo sa, že budú krutí k priamym podriadeným, no láskaví k svojim „deťom" z ľudu. „Cár je dobrý," hovorievali roľníci, „šľachta je podlá."

Moc je vždy osobná. Všetky štúdie o súčasných západných demokratických vodcoch ukazujú, že dokonca aj v transparentných systémoch s krátkymi obdobiami v úrade osobnosti formujú výkonnú moc. Demokratickí vodcovia namiesto oficiálnych ministerstiev často vládnu prostredníctvom dôveryhodných prisluhovačov. Na každom dvore je moc rovnako premenlivá ako ľudská povaha. Plynulo prúdi k zdroju aj od neho, neprestajne sa však mení jej prietok; celá rieka sa môže presmerovať, dokonca aj odkloniť. V absolutistickom režime je moc stále v pohybe, mení sa podľa nálad, vzťahov a udalostí okolo jedného

človeka – osobných aj politických – a jeho rozrastajúcich sa, prekvitajúcich dŕžav. Všetky panovnícke dvory fungujú na podobných princípoch. V dvadsiatom prvom storočí nové absolutistické vlády v Rusku a v Číne majú veľa spoločných čŕt s tými cárskymi. Spravujú ich malé uzatvorené záujmové skupiny, ktoré zhromažďujú vo svojich rukách nesmierne bohatstvo a sú prepojené hierarchickými zákaznícko-sponzorskými vzťahmi vydanými napospas vrtochom vládcu. V tejto knihe si kladiem za cieľ sledovať neviditeľnú, záhadnú alchýmiu moci, aby som našiel odpoveď na základnú otázku politiky, lakonicky vyjadrenú majstrom mocenskej hry Leninom: *Kto kogo?* – Kto z koho?

V absolutizme sa charakterové črty vládcu zveličujú, všetko osobné je politické a akákoľvek spriaznenosť s vladárom sa premieňa na moc spradenú do zlatej nite, čo sa tiahne od koruny ku každému, o koho brnkne. Bezpochyby existovali spôsoby, ako si získať dôverný vzťah s cárom. Prvým bola služba na dvore, v armáde či vo vládnych štruktúrach, no predovšetkým zabezpečenie vojenského víťazstva; druhým bola záruka bezpečnosti – každý panovník, nielen tí ruskí, bezpodmienečne musí mať po boku kata; tretí spôsob bol mystický – získať božský prístup k cárovej duši; štvrtý, najstarší spôsob, sa skrýval v ľúbostnom alebo sexuálnom vzťahu, najmä keď na tróne sedela žena. Za odmenu cári zahŕňali svojich služobníkov peniazmi, nevoľníkmi a titulmi. Cári, ktorí sa obrátili chrbtom k obchodným dohovorom na svojom dvore, alebo nečakane dramaticky zmenili zahraničnú politiku smerujúcu proti záujmom vlastných potentátov, predovšetkým generálov, si koledovali o zavraždenie – atentát bol jedným z mála spôsobov, akým v absolutizme elita vedela protestovať bez formálnej opozície. (Ľud protestoval v mestských vzburách a v roľníckych povstaniach, ale pre cára boli oveľa nebezpečnejší jeho blízki dvorania ako vzdialení roľníci – a len jediný z nich, Nikolaj II., bol zosadený v ľudovej vzbure.) Inteligentní cári chápali, že medzi ich verejným a súkromným životom niet rozdielu. Súkromný život cára, ktorý sa tiež odohrával na dvore, bol, pochopiteľne, pokračovaním politiky: „Vaším osudom," napísal rímsky dejepisec Cassius Dio o Augustovi, „je žiť v divadle, kde je publikom celý svet." No dokonca aj na takom javisku bolo ozajstné rozhodovanie vždy schované v zákulisí, ostalo zahalené tajomstvom, formované vladárovým súkromným vrtochom (ako je aj v súčasnom Kremli). Nemožno pochopiť Petra Veľkého bez analýzy jeho nahých trpaslíkov a falošných pápežov oháňajúcich sa vtákmi, ako bez analýzy jeho vládnych reforiem a zahraničnej politiky.

Nech bol systém akokoľvek výstredný, fungoval a nadanie sa prejavilo v plnej sile. Možno je prekvapujúce, že dvaja z najschopnejších ministrov, Suvorov a Potemkin, začínali ako imperátorskí milenci. Kutajsov, turecký holič imperátora Pavla, získal taký vplyv, akoby mal kniežací pôvod. Preto dejepisec, ktorý sa zaoberá Romanovovcami, musí skúmať nielen oficiálne dekréty a štatistiky o výrobe ocele, ale aj ľúbostné pletky Kataríny Veľkej a záhadné smilstvo Rasputina. Čím väčšiu moc si užívali vládni ministri, tým častejšie absolutistickí vládcovia uplatňovali tú svoju ich ignorovaním a využívaním osobných prisluhovačov. U nadaných vladárov ich skutky boli často zastreté rúškom tajomstva, pripadali ohurujúce a úžasné, ale tí neschopní vnášali svojimi rozhodnutiami beznádejný chaos do chodu vlády.

Úspech absolutistickej moci stojí predovšetkým na kvalite jednotlivcov. „Tajomstvo šľachty," napísal Karl Marx, „je založené na zoológii – šľachtení. V sedemnástom storočí Romanovovci usporadúvali predvádzanie neviest – akúsi súťaž krásy –, kde si volili ruské nevesty, ale na začiatku devätnásteho storočia si už vyberali manželky z „chovných stajní Európy" – z nemeckých kniežactiev –, čím sa zapojili do širšej rodiny európskych panovníckych rodov. Vyšľachtenie politikov však nie je veda. Koľko rodín dá svetu výnimočných vodcov, nehovoriac o dvadsiatich generáciách monarchov volených zväčša v lotérii biológie a na základe podfukov palácových intríg, natoľko bystrých, aby sa z nich stali absolutistickí vládcovia? Len veľmi málo politikov, ktorí si zvolili politickú kariéru, naplní vlastné ašpirácie a prežije vypätie spojené s vysokým postavením. V prípade vladárov sa to naplnilo len zriedka. Každý cár musel byť zároveň diktátorom, najvyšším veliteľom, vysokým cirkevným predstaviteľom aj otcom národa, a aby dokázal splniť všetky tie úlohy, potreboval všetky vlastnosti, ktorých zoznam spísal sociológ Max Weber: „dar osobného čara, zdanie bezúhonnosti a autoritu večného včerajška", inými slovami, príťažlivosť, legitímnosť a tradíciu. A na dôvažok musel byť schopný a múdry. Základom bola vážnosť naháňajúca strach. V politike je zosmiešnenie takmer rovnako nebezpečné ako porážka.

Romanovovci dali svetu dvoch politických géniov, dvoch „Veľkých" – Petra a Katarínu – a niekoľko nadaných a príťažlivých vladárov. Po brutálnom zavraždení cára Pavla v roku 1801 boli všetci panovníci svedomití a pracovití a väčšina z nich sa vyznačovala osobným čarom, inteligenciou a spôsobilosťou, no pre obyčajných smrteľníkov bolo ich postavenie také skľučujúce, že sa nik viac neusiloval o uchvátenie trónu.

Bola to príťaž, ktorá nikomu neposkytovala potešenie. „Ako dokáže jediný človek vládnuť (Rusku) a naprávať krivdy?“ opýtal sa budúci Alexander I. „To je nemožné nielen pre človeka bežných schopností, aké mám ja, ale ani pre génia…“ Fantazíroval o úteku a o živote na farme pri Rýne. Všetci jeho nasledovníci sa desili koruny a ak sa dalo, vyhli sa jej; a keď si napokon sadli na trón, museli bojovať o prežitie.

Peter Veľký pochopil, že absolutistická vláda si vyžaduje sústavnú kontrolu a zastrašovanie. Nebezpečenstvá vládnutia v takom rozľahlom štáte boli – a sú – veľké a osobný despotizmus sa často uplatňoval bez jasných pravidiel či hraníc, preto je neraz márne obviňovať ruských vladárov z paranoje. Mimoriadna ostražitosť umocňovaná nečakanými násilnosťami im bola a je prirodzená a daná. Ide o to, ako sa duchaplne posťažoval krátko pred svojím zavraždením cisár Dormitian, že „všetky tie kniežatá sú nanajvýš nešťastné, lebo keď niekoho verejne obvinili zo sprisahania, nik im neveril, až kým ich nezavraždili“. Ale sám strach nestačil; Stalin sa aj po zavraždení miliónov ľudí sťažoval, že ho nik neposlúcha. Absolutistická vláda „nie je taká ľahká, ako by ste si mysleli“, vyhlásila nadmieru inteligentná Katarína. „Neobmedzená moc“ je chiméra.

Rozhodnutia jednotlivcov často zmenili chod Ruska, hoci zriedka zamýšľaným smerom. Parafrázujúc pruského poľného maršala Helmutha von Moltke, politické „plány zriedka prežijú prvé stretnutie s nepriateľom“. Skutočným dejiskom politiky sú nezhody, trenice, egoizmus a šťastie, všetko prepojené so zásobovaním zbraňami a maslom. Ako sa vyjadril najznámejší minister Romanovovcov Potemkin, politik každého štátu nielenže musí reagovať na nepredvídané situácie, ale musí „z udalostí vyťažiť“. Alebo, ako povedal Bismarck, „úlohou štátnika je počúvať Božie kroky pochodujúce dejinami a usilovať sa chytiť ho za kabát, keď prechádza popri vás“. Poslední Romanovovci veľmi často zostávali opustení vo svojom tvrdohlavom vzdore proti chodu dejín.

Ľudia, ktorí verili v ruskú absolutistickú moc, boli presvedčení, že iba všemocný, Bohom požehnaný jednotlivec môže vyžarovať jagavý majestát, potrebný na riadenie a zastrašenie takej mnohonárodnej ríše a zvládnutie spletitých záujmov takej obrovskej krajiny. Vladár zároveň musel zosobňovať posvätné poslanie pravoslávneho kresťanstva a naplniť významom osobitné miesto ruského národa vo svetových dejinách. Keďže nijaký muž ani žena také povinnosti nemohli splniť sami, umenie delegovať ich na iných patrilo k základným zručnos-

tiam každého panovníka. Peter Veľký, najväčší tyran spomedzi Romanovovcov, bol majstrom v hľadaní a vymenúvaní talentovaných dvoranov z celej Európy bez ohľadu na postavenie či rasu. Náhoda nie je ani to, že Katarína Veľká povýšila nielen Potemkina, ale aj Suvorova, jedného z najvýznamnejších veliteľov romanovovskej éry. Stalin, sám zručný pri výbere podriadených, sa vyjadril, že v tejto oblasti Katarína mimoriadne vynikala. Cári hľadali ministrov so schopnosťami vládnuť, aj keď sa očakávalo, že zvrchovaný vládca je vždy pripravený vládnuť podľa svojej vôle. Romanov nikdy nemohol vymenovať majstrovského Richelieua či Bismarcka. Vladári museli stáť nad politikou – a zároveň byť ľstivými politikmi. Ak vladári múdro rozdeľovali moc a zvažovali každú radu, dokonca aj tí mierne nadaní mohli dosiahnuť veľa, hoci moderná absolutistická vláda si vyžadovala rovnako jemné zaobchádzanie s komplexom záležitostí ako demokratické politické systémy dnešných čias.

Cárova dohoda s ľudom bola zvláštnosťou primitívneho Ruska, roľníkov a šľachty, ale vyznačovala sa podobnými znakmi, aké nachádzame v Kremli dvadsiateho prvého storočia – sláva za hranicami a bezpečie doma na oplátku za vládu jedného muža, jeho dvora a ich takmer bezhraničného obohacovania. Zmluva pozostávala zo štyroch zložiek – náboženskej, vládnej, národnej a vojenskej. Ešte aj v dvadsiatom storočí posledný cár vnímal sám seba ako dedičného pána osobného majetku – požehnaného posvätným pomazaním. Vyvíjalo sa to takto: v priebehu sedemnásteho storočia patriarchovia (preláti pravoslávnej cirkvi) mohli spochybniť cársku zvrchovanosť. Keď Peter Veľký patriarchov rozpustil, dynastia sa prezentovala takmer ako teokratická. Absolutistická moc sa stala posvätnou v okamihu pomazania pri korunovácii, ktorá z cárov robila nadprirodzené spojenie medzi Bohom a človekom. Iba v Rusku sa štát, pozostávajúci z bezútešných nižších úradníkov, stal takmer posvätný vo svojej podstate. Časom však aj tu nastal vývoj. Hoci mnohé znaky sú pozostatkom z čias byzantských cisárov a mongolských chánov, v šestnástom storočí nebolo nič mimoriadne na postavení cárov, ktorí odvodzovali svoju charizmu od stredovekej kráľovskej kristológie – podobne ako iné európske monarchie. Ale na rozdiel od zvyšku Európy, v Rusku sa nezrodili nezávislé zhromaždenia a civilné inštitúcie, preto jeho stredoveké postavenie trvalo oveľa dlhšie – až do dvadsiateho storočia, keď už vyzeralo čudne a zastaralo dokonca aj v porovnaní s dvorom nemeckých cisárov. Mystické poslanie, ktoré posväcovalo vládu Ro-

manovovcov až do roku 1917, vysvetľuje nekompromisné rozsudky posledného cára Nikolaja a jeho manželky Alexandry.

Absolutistická moc sa ospravedlňovala čoraz rozsiahlejšou mnohonáboženskou a mnohoetnickou ríšou. Neskorší vladári sa najskôr pokladali za vodcov ruského národa, no neskôr aj za hlavy celého slovanského sveta. Čím väčšmi sa prikláňali k ruskému vlastenectvu, tým častejšie vylučovali (a často prenasledovali) svoje neruské obyvateľstvo, napríklad Poliakov, Gruzíncov, Fínov a predovšetkým židov. Židovský mliekar Tovje z *Fidlikanta na streche* žartom charakterizoval tento vzťah: „Boh žehnaj cára a opatruj ho… ďaleko od nás." Taký protiklad medzi ríšou a národom bol zdrojom mnohých ťažkostí. Dvor Romanovovcov bol zmesou rodinného panstva, pravoslávneho križiackeho rádu a vojenského veliteľstva – charakteristika, ktorá veľmi odlišnými spôsobmi čiastočne vysvetľuje úsilie a výbojnosť romanovovského následníckeho režimu, Sovietskeho zväzu aj dnešnej Ruskej federácie.

Dokonca aj v období pred priemyselnou revolúciou bol cárov program taký prepchatý posvätnými náboženskými obradmi a vojenskými prehliadkami, nehovoriac o konfliktoch frakcií a rodinných zvadách, že mu ostávalo málo vzácneho času na hlbšie úvahy, ako riešiť zložité problémy. Aj pre rodeného politika bolo trestom vydržať v úrade päť rokov, nieto celý život – a mnohí cári vládli viac ako dvadsaťpäť rokov. Vzhľadom na fakt, že väčšina volených vodcov v súčasných demokraciách je na pokraji zrútenia ešte pred uplynutím desiatich rokov vo vláde, nie je vonkoncom prekvapujúce, že cári, ktorí panovali niekoľko desaťročí, sa cítili vyčerpaní a podvedení. Cárove schopnosti robiť správne rozhodnutia sú navyše obmedzené informáciami, ktoré im poskytujú dvorania. Všetci vladári zhodne konštatovali, že sú obklopení lžami, no čím dlhšie boli pri moci, tým viac boli náchylní veriť tomu, čo chceli počuť. „Dajte si pozor, aby vás nevyhlásili za cézara a nezahalili do purpuru," varoval Marcus Aurélius, ale to sa ľahšie povedalo, ako dodržalo. V priebehu storočí sa požiadavky na panovníkov zvyšovali. Stáť na čele ríše s vlakmi, telefónmi a teplým oblečením bolo oveľa ťažšie ako vládnuť starej ríši s koňmi, delami a mušketami. Predkladám štúdiu osobnej moci, hoci priveľký dôraz na vlastnosti jednotlivcov zastiera rozmach historických síl, potenciál nápadov a význam ocele, dynamitu a pary. Technický pokrok zvýšil nároky na stredovekých absolutistických vladárov.

Keď dejepisec (a čitateľ tejto knihy) študuje chaotickú rozkolísanosť a rozmarnú dekadenciu slabých cárov z konca sedemnásteho sto-

ročia, ako aj pôžitkárstvo panovníčok z osemnásteho storočia, nemôže si nepoložiť otázku, ako mohlo Rusko dosiahnuť taký úspech s takou úbohou, grotesknou vládou. No absolutizmus mohol fungovať, aj keď sedeli na tróne dieťa alebo hlupák. „Boh je na nebi a cár je ďaleko," hovorievali roľníci a vo svojich odľahlých dedinách nemali potuchy a vôbec sa nestarali, čo sa odohráva v Peterburgu – pokiaľ jadro držal pokope. A jadro držal pokope, lebo dynastia Romanovovcov bola vždy vrcholom a fasádou politického systému rodiny a osobných vzťahov, niekedy fungovala na princípe súperenia, no často spolupracovala, aby ako nižší partner trónu pomohla spravovať ríšu. Systém bol flexibilný. Zakaždým, keď sa cár oženil, nevestina rodina sa pridala k jadru moci a cár povyšoval talentovaných obľúbencov, víťazných generálov a schopných cudzincov, predovšetkým nižšie tatárske kniežatá, baltských Nemcov a škótskych jakobínov, ktorí obnovovali posvätné vzťahy a zabezpečovali spoločenskú základňu umožňujúcu Ruskej ríši dosiahnuť v predmodernej ére taký úspech.

Jej srdcom bol zväzok medzi Romanovovcami a šľachtou, ktorá na ovládnutie svojich majetkov potrebovala cársku podporu. Základom partnerstva bolo nevoľníctvo. Ideálny absolutizmus v praxi závisel od dohody, vďaka ktorej si Romanovovci užívali neobmedzenú moc a šírili cársku slávu, zatiaľ čo šľachta neobmedzene vládla na pridelených panstvách. Koruna bola najväčším majiteľom pôdy, preto sa monarchia nikdy nestala hračkou šľachty, ako sa to stalo v Anglicku alebo vo Francúzsku. Vznešená sieť prepojených rodov však slúžila vo vláde, na dvore a najmä v klasickej dynasticko-aristokratickej armáde, ktorá sa zriedka postavila proti cárovi, naopak, stala sa účinným nástrojom imperialistickej rozpínavosti a štátnej súdržnosti, zjednocovala nižšiu šľachtu a roľníctvo účinnou ideológiou: Za cára, za Boha a za národ. Keďže Romanovovci sa dostali k moci v zúfalej občianskej vojne, v Období smuty (1603 – 1613), režim bol od počiatku postavený na vojenskom základe. Ustavičné vojny proti Poliakom, Švédom, Osmanom, Britom, Francúzom či Nemcom znamenali, že absolutizmus sa vyvinul ako veliteľské stredisko, ktoré mobilizovalo šľachtu a sústavne získavalo západnú techniku. Koruna a šľachta žmýkali zdroje z nevoľníkov, ktorí platili dane, zabezpečovali obilie a slúžili v armáde, čo vyšlo oveľa lacnejšie ako na iných bojiskách Európy. Úspech Romanovovcov pri zjednocovaní krajiny a hlboký strach z ďalšieho chaosu znamenali, že aj keď niektorí cári boli zlikvidovaní, samej monarchii zvyčajne nehrozilo nebezpečenstvo, lebo vždy ju podporovala šľachta – so zriedkavými výnimkami v rokoch

1730, 1825 a 1916 – 1917. Romanovovci a ich dvorania väčšinu času spolupracovali v posvätnom, prestížnom a výnosnom zväzku, ktorý odrádzal zahraničných agresorov a pomáhal rozvíjať ríšu. Preto táto kniha nie je iba príbehom o Romanovovcoch, ale aj o iných ruských rodinách ako boli Golicynovci, Tolstojovci a Orlovovci.

Zárukou zväzku bol dvor, priehrštie uznaní, klub lesku a majestátnosti, kde sa údajne krehké cárovné ako Anna či Jelizaveta prejavili ako mimoriadne obratné majsterky v nadväzovaní vzťahov s nafúkanými veľmožmi. Partnerstvo takého druhu prekvitalo až do Krymskej vojny v roku 1850, keď bolo treba starý režim preformovať na životaschopný moderný štát. Zahraničný zápas si vyžadoval, aby ríša Romanovovcov bola schopná súperiť v nemilosrdnom geopolitickom mocenskom zápolení s Britániou, Nemeckom, Japonskom a Amerikou, ktorých bohatstvo a technika vysoko prevýšili ruské zdroje. Ruský potenciál sa dal odomknúť iba reformou vlastníctva poľnohospodárskej pôdy, prostredníctvom rýchleho zavedenia priemyselnej výroby založenej na pôžičkách zo Západu, ale aj cestou rozšírenia politickej účasti, odstránenia korupcie a represívneho samoderžavia, čo poslední dvaja Romanovovci, Alexander III. a Nikolaj II., ideologicky nezvládli. Čelili ťažkej úlohe – udržať si rozľahlé hranice a súčasne dať najavo silu prislúchajúcu ich mocenskému postaveniu v zaostalej spoločnosti. Keby zlyhali na zahraničnom poli, stratili by dôveru aj doma. Čím väčšmi zlyhávali doma, tým ťažšie si mohli dovoliť hrať sa v zahraničí na veľkých mocnárov. Keby podvádzali a riskovali odhalenie, buď by sa museli s ponížením stiahnuť, alebo bojovať a riskovať revolučnú katastrofu.

Hrozbu revolúcie a svetovej vojny, ktorým čelil Nikolaj II. na začiatku dvadsiateho storočia, by zrejme nedokázali vyriešiť ani Peter či Katarína, ale je nešťastím, že Romanovovci, ktorí sa ocitli v najtemnejšej kríze, boli najmenej schopní a najúzkoprsejší, a navyše im najmenej prialo šťastie. Nikolaj nevedel odhadnúť ľudí a nebol ochotný delegovať právomoci. Hoci osobne nebol schopný plniť úlohu zvrchovaného vládcu, svoju moc využíval na to, aby túto úlohu na seba neprevzal niekto iný.

Keďže systém zo starých čias fungoval úspešne, a to až do polovice devätnásteho storočia, menil sa o to ťažšie. Presne tak, ako radikálnu a vražednú kultúru Sovietskeho zväzu môžeme pochopiť iba prostredníctvom marxisticko-leninsko-stalinskej ideológie, aj neraz zvláštnej, nezmyselnej a sebazničujúcej dráhe posledných Romano-

vovcov porozumieme len prostredníctvom ich ideológie – posvätného samoderžavia. To v konečnom dôsledku rozložilo monarchiu, zapríčinilo jej koniec, stalo sa prekážkou fungovania moderného štátu. Neriešiteľným problémom bolo pritiahnuť schopných politikov a rozšíriť účasť na vláde bez straty zastaraných pilierov, teda cirkvi a šľachty, čo Trockij nazval svetom „ikon a švábov".

Veď napokon aj epochy veľkých diktátorov dvadsiatych a tridsiatych rokov dvadsiateho storočia, ako aj nové ukrutnosti zo začiatku dvadsiateho prvého storočia dosvedčujú, že medzi moderným a absolutistickým svetom nie je všetko nezlučiteľné – dokonca ani v dnešnom svete internetu a dvadsaťštyrihodinového spravodajstva. Nefunkčnosť systému zapríčinil charakter cárskej monarchie a ruskej spoločnosti. Riešenia neboli také jednoduché, ako sa na nám vidí dnes, keď ich môžeme spätne posúdiť a nadsadiť prostredníctvom úzkoprsej západnej nadradenosti. Ako sa poučil reformátor Alexander II., „cárovým údelom" vo svete Marca Aurélia bolo „konať dobro a byť prekliaty". Západní historici karhajú posledných dvoch cárov, že zlyhali pri uplatnení priamej demokracie. To však môže byť klamlivá predstava – taký radikálny zásah jednoducho mohol zabiť pacienta oveľa skôr.

Osud rodiny Romanovovcov bol nepredstaviteľne krutý a často sa prezentuje ako nezvratný. Stojí však za uváženie, aké veľká bola sila monarchie, že Nikolaj II. vládol dvadsaťpäť rokov – z toho prvých desať pomerne úspešne –, prežil politickú porážku, revolučné vrenie a tri roky svetovej vojny. Februárová revolúcia v roku 1917 pochovala monarchiu, ale rodine nehrozil zánik až do októbra, keď padla do rúk boľševikom, teda až sedem mesiacov po abdikácii. Dokonca aj vtedy Lenin zvažoval rozličné scenáre, no napokon sa rozhodol pre ukrutný zločin – zavraždenie rodičov aj ich nevinných detí. Nič v dejinách nie je neodvratné.

Masaker znamenal koniec dynastie a nášho rozprávania, ale nie koniec príbehu. Dnešné Rusko sa chveje ozvenou vlastných dejín. Kosti Romanovovcov sa stali predmetom búrlivej politickej a náboženskej polemiky, zatiaľ čo mocenské záujmy – od Ukrajiny po Balt, od Kaukazu po Krym, od Sýrie a Jeruzalemu po Blízky východ – ďalej charakterizujú Rusko a svet, ako ho poznáme. Vzostup a pád Romanovovcov poškvrnený krvou, pozlátený, ozdobený briliantmi, okázalý, vtesnaný do vypasovaných živôtikov a prenasledovaný osudom ostane rovnako očarujúci aj pôsobivý, ľudský aj cieľavedomý. Bude kronikou otcov a synov, megalomanov, oblúd aj svätcov.

POĎAKOVANIE A ZDROJE

Táto kniha si nekladie za úlohu zmapovať celé dejiny Ruska, nie je ekonomickým, diplomatickým a vojenským prehľadom, neprináša úplný životopis Petra Veľkého či Nikolaja II., a nie je ani anatómiou revolúcie či genealogickou štúdiou. Také ambície oveľa lepšie ako ja naplnili iní dejepisci. Iba dvaja z nich, jeden Američan, druhý Brit, napísali o celej dynastii. A obaja to spravili vynikajúco. Profesor Bruce Lincoln, odborník na veľké reformy a ďalšie témy, napísal významné dielo *Romanovovci: zvrchovaní vládcovia všetkých Rusí (The Romanovs: Autocrats of All the Russias)*, v ktorom strieda kapitoly zaoberajúce sa vnútornou a zahraničnou politikou. Nebohý profesor Lindsey Hughes napísal majstrovskú vedeckú analýzu *Romanovovci: Vláda v Rusku v rokoch 1613 – 1917 (Romanovs: Ruling Russia 1613 – 1917)*. Odporúčam obe diela, ale toto sú prvé dejiny Romanovovcov, ktoré spájajú osobný a politický aspekt do jedného príbehu, pričom čerpajú z archívov aj z publikovaných prác.

Niekoľko svetovo uznávaných vedcov prečítalo a posúdilo moju knihu alebo jej časti v súlade so svojou odbornosťou. Doktor Sergej Bogatyrev, odborník na monarchiu šestnásteho až sedemnásteho storočia, autor knihy o Ivanovi Hroznom *Panovníci a ich radcovia*, ktorý píše aj dejiny Riurikovcov, prečítal a opravil časť zo sedemnásteho storočia – od Michaila po Petra Veľkého. Profesor ruských dejín na University College of London Simon Dixon, autor diela *Katarína Veľká (Catherine the Great)* skontroloval časť z osemnásteho storočia – od Petra Veľkého po Pavla. Profesor Dominic Lieven, autor diela *Rusko proti Napoleonovi (Russia against Napoleon)* a prednedávnom vydanej knihy *Smerom k plameňom: Ríša, vojna a koniec cárskeho Ruska (Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia)* okomentoval devätnáste a dvadsiate storočie od Alexandra I. po Nikolaja II. a profesor Geoffrey Hosking, autor prác *Rusko a Rusi (Russia and the Russians)* a *Rusko: Ľudia a ríša (Russia: People and Empire)* prečí-

tal a opravil celú knihu, rovnako ako profesor Robert Service, autor diela *Dejiny moderného Ruska (History od Modern Russia)*. Doktor John Casey z mojej bývalej fakulty Gonville and Caius v Cambidgei vniesol do rukopisu bezchybné štylistické a redaktorské postrehy. Dúfam, že rady spomenutej galaxie vedcov mi pomohli vyhnúť sa chybám, no za všetky, čo v knihe ostali, preberám zodpovednosť ja sám.

Použil som veľa zanedbávaných materiálov o všetkých cárskych vládach, predovšetkým primárnych dokumentov. Niektoré z nich neboli vôbec publikované, mnohé uverejnili v historických časopisoch v devätnástom storočí. V celej knihe som použil aj veľa druhotných zdrojov, preto ju vo všeobecnosti pokladám za syntetickú prácu.

Oficiálne materiály sú rozsiahle, nehovoriac o súkromných. Každý cár písal ministrom, milenkám, príbuzným, súčasne uskutočňoval zahraničnú, domácu aj kultúrnu politiku. Predkladám štúdiu o dynastii, o vzájomných vzťahoch v monarchii, v rodine, na dvore a, ako sa ukázalo, aj v celom štáte. Je to prehľad ruskej politickej moci od sedemnásteho po dvadsiate storočie. Na dôvažok k rozsiahlej oficiálnej korešpondencii si od konca devätnásteho storočia za každého cára väčšina Romanovovcov a ministrov viedla denníky, písala pamäti a, pochopiteľne, vymieňala si veľa listov. A rodina Romanovovcov bola obrovská.

Na pamäti treba hľadieť s istou dávkou skepticizmu, no listy a denníky sú neoceniteľné. Vyniká predovšetkým päť mimoriadne cenných korešpondencií – medzi Petrom Veľkým a jeho milenkou – cisárovnou Katarínou I.; medzi Katarínou Veľkou a jej partnerom Potemkinom; medzi Alexandrom I. a jeho sestrou Katiš; medzi Alexandrom II. a jeho milenkou – manželkou Kaťou Dolgorukou; a medzi Nikolajom II. a Alexandrou. Niektoré z tých listov sú takmer slávne, napríklad korešpondencia medzi Katarínou a Potemkinom či Nikolajom a Alexandrou, no obe dvojice si vymenili niekoľko tisíc listov, od navoňavkovaných ľúbostných odkazov po dlhé politické debaty. Prirodzene, väčšina je verejnosti takmer neznáma. Korešpondencia Alexandra II. a Kate Dolgorukej obsahuje približne tritisíc listov, prevažne nikdy nepublikovaných. Iba málo dejepiscov sa zaoberalo týmto jedinečným pokladom, a nik neprečítal všetky – sčasti preto, lebo boli dlho v súkromných rukách a do ruských archívov sa vrátili len prednedávnom.

Sledujem životy dvadsiatich panovníkov a niekoľkých regentov v rozpätí troch storočí. Spomedzi dvadsiatich cárov traja – Peter I.,

Katarína II. a Nikolaj II. – sú všeobecne známi, zatiaľ čo Rasputin dávno prešiel z dejín do mytológie. No aj menej známi panovníci sú rovnako fascinujúci. Snažím sa pristupovať ku všetkým cárom rovnako, aj keď čoraz rozsiahlejší materiál s čoraz väčšou rodinou znamená, že v posledných desaťročiach bolo nutné spracovať väčšie množstvo informácií.

Najväčšia ťarcha predsudkov, legiend, martýrstva a romantiky sa spája s Nikolajom a Alexandrou. O každej oblasti života poslednej cárskej dvojice sa napísali tisíce kníh a časom sa z nich stal výnosný vydavateľsko-internetový obchod. Surové vyvraždenie rodiny zatieňuje a zároveň vrhá príliš oslepujúce svetlo na ich životy. Z Nikolaja a jeho rodiny sa stali svätci. Generácie životopiscov a blogerov zobrazujú Nikolaja ako milujúceho, rodinne založeného človeka. Spolu s manželkou ich definujú ako romantickú dvojicu, ale táto štúdia ich, rovnako ako Rasputina, posudzuje nielen po intímnej stránke, no aj ako politické osobnosti v novom, pravom svetle, bez bremena trúchlivej romantiky, sovietskeho zhnusenia či liberálneho opovrhnutia.

V tomto obrovskom úsilí mi pomáhalo veľa ochotných vedcov a odborníkov, ktorých vedomosti a úsudok v mnohom prekonali moje poznatky. Počas skúmania zdrojov o Kataríne Veľkej, Potemkinovi a neskôr aj o celom rode Romanovovcov som v priebehu pätnástich rokov navštívil väčšinu ich palácov, veľa kľúčových miest a štátne archívy od Moskvy a Petrohradu cez Petrodvorec a Cárskoje Selo až po Odesu, Tbilisi, Boržomi, Baku, Sevastopoľ, Bachčisaraj, Jaltu, Livadiu, Dnepropetrovsk, Nikolajev a Cherson, a dostal som sa aj do zahraničných archívov v Londýne, Varšave a Paríži. Neostáva mi dosť miesta, aby som vymenoval všetkých kurátorov, riaditeľov a sprievodcov, no musím sa poďakovať predovšetkým riaditeľovi Štátneho múzea Ermitáž doktorovi Michailovi Piotrovskému, riaditeľke Štátneho kremeľského múzea doktorke Jelene Gagarinovej a riaditeľovi Štátneho archívu Ruskej federácie (GARF) doktorovi Sergejovi Mironenkovi.

Rád by som sa tiež poďakoval Jeho kráľovskej Výsosti princovi z Walesu, ktorý mi ochotne a veľkoryso pomohol, podporil moju prácu v Rusku a podelil sa so mnou o materiály z prestavieb palácov Romanovovcov. Ďakujem Jeho kráľovskej Výsosti vojvodovi z Edinburghu, ktorý ma láskavo prijal a informoval o svojich rodinných zväzkoch; Jeho kráľovskej Výsosti princovi Michaelovi z Kentu, ktorý sa so mnou podelil o svoje dojmy z pohrebu Nikolaja II. a jeho rodi-

ny; kňažnej Olge Romanoffovej, vnučke veľkovojvodu Alexandra Michajloviča (Sandra) a Xénie Alexandrovny, ktorú zaujali moje otázky o rodine; kňažnej Elizabeth z Juhoslávie a jej synovi Nickovi Balfourovi, ktorí mi poskytli rodinné fotografie a listy; kňažnej Kati Galicynovej; grófke Stefanii Caliceovej za jej prieskum rodinnej zbierky listov a požičanie nepublikovaných listov Romanovovcov vrátane rozprávania veľkovojvodkyne Alexandry Josifovny o smrti Nikolaja I.; profesorke Catherine Merridalovej za radu a povzbudenie; Larsovi Tharpovi za Rasputinovu morskú uhorku; Adamovi Zamoyskimu za to, že sa so mnou podelil o poklady výskumu o Nikolajovi I.; doktorovi Markovi Donenovi, že v archíve na Sorbonne našiel rozprávania grófa de Lageron o zavraždení Pavla; Benovi Judahovi, že sa so mnou podelil o výsledky svojho výskumu úvahy Vladimíra Putina o Nikolajovi II.; Helene Rappaportovej, autorke *Štyroch sestier*, ktorá ma upozornila na úskalia výskumu o Romanovovcoch; svojej drahej priateľke Muse Klebnikovej, ktorá mi dovolila nazrieť do nepublikovaných rukopisov svojho zosnulého manžela Paula Klebnikova o Stolypinovi; Galine Oleksiukovej, ktorá ma učila ruštinu, keď som sa pustil do písania knihy *Katarína Veľká a Potemkin*, a jej dcére Olesji Novej, ktorá mi pomáhala s výskumom, rovnako ako aj vynikajúcej mladej historičke Lucy Morganovej, ktorá mi pomáhala s výskumom v Anglicku. Predovšetkým som nesmierne vďačný doktorke Galine Babkovovej, u ktorej som našiel podporu pri výskume ku všetkým predchádzajúcim knihám a ktorá ma zoznámila s neoceniteľným a mimoriadne talentovaným mladým historikom Dauletom Žanajdarom. Ďakujem skvelému Petrovi Jamesovi za bezchybnú redaktorskú prácu. Som rád, že mám podporu vynikajúcej agentky Georginy Capelovej a jej skvelých kolegýň Rachel Conwayovej, Romily Withingtonovej a Valerie Huertovej; a za to, že mám také skvelé redaktorky ako Beu Hemmingovú a Holly Harleyovú z vydavateľstva Weidenfeld, a redaktora Sonnyho Mahta z Knopfa.

Ďakujem veľkolepej Isabel de Madariaga, ktorá, aj keď zomrela skôr, ako si moju knihu stihla prečítať, ma so šarmom, ale prísnosťou Kataríny Veľkej, na ktorú sa ponášala, naučila písať o dejinách, aj ako treba nazerať na Rusko.

Môj otec doktor Stephen Sebag-Montefiore zomrel počas písania tejto knihy. Nesmierne mi chýba jeho múdrosť a láskavosť vo všetkých oblastiach – a jeho redaktorské zručnosti. Ďakujem svojej matke April Sebag-Montefioreovej za rady hodné zlata, literárne nadanie

a znamenitú spoločnosť. Moji svokrovci Charles a Patty Palmer Tomkinsovci ma vždy veľkoryso podporovali. Som hlboko vďačný za rozvahu, láskavosť, krásu, lásku a zhovievavosť svojej manželke Sante, ktorá v minulosti prežila Stalina a Jeruzalem a teraz pretrpela aj Romanovovcov. Som jej za všetko vďačný, je moja skutočná cárica. Mojou inšpiráciou sú, pochopiteľne, aj moje drahé deti. Ďakujem vám, Lily a Sasha, za pôvab, šibalstvo, smelú trúfalosť a náklonnosť, ktoré mi dodávajú energiu. Svoje knihy striedavo venujem Sante a deťom. Túto venujem Lily.

Moja kniha sa nečakane dotkla histórie mojej rodiny. Môj predok sir Moses Montefiore sa stretol s Nikolajom I. a s Alexandrom II. Za svoju existenciu vďačím, ak je vhodné použiť toto slovo, dvom tragédiám v dejinách ruských židov. Príbuzní mojej starej mamy z matkinej strany, Wolfovci, v roku 1863 bojovali za Poľsko proti Romanovovcom, potom utiekli do Británie. Rodina môjho starého otca z matkinej strany, Jaffeovci, ušla z Ruska po pogrome v Kišiňove v roku 1904. Kúpili si lodné lístky z Litvy do New Yorku, no prekvapivo ich vysadili v Írsku. Niekto ich podviedol! Keď protestovali, sprostredkovatelia cesty im vysvetlili, že im sľúbili cestu do „New Corku", nie do New Yorku. Usadili sa v Limericku, odkiaľ ich vyhnali počas pogromu, ktorý zachvátil Britské ostrovy v roku 1904. Keď som písal o Gallipoli, nemohol som si nespomenúť na prastarého otca majora Cecila Sebag-Montefioreho, ktorého, na pohľad mŕtveho, nechali ležať na kope tiel a nikdy sa celkom nezotavil zo zranenia hlavy. Pri písaní o západnej intervencii proti boľševikom v roku 1918 som zasa myslel na to, že jeho syn, môj starý otec plukovník Eric Sebag-Montefiore bol členom britskej expedície okupujúcej Batumi. Podobné prepojenia sú, pravdaže, banálne – ale akosi pomáhajú, aby zrnko piesku preniklo do perly.

Simon Sebag Montefiore

POZNÁMKA

Pre všetky ruské dátumy používam starý juliánsky kalendár, ktorý v sedemnástom storočí zaostával desať dní za novým gregoriánskym kalendárom používaným na Západe; v osemnástom storočí zaostával o jedenásť, v devätnástom storočí o dvanásť a v dvadsiatom storočí o trinásť dní. Pre neveľké množstvo všeobecne známych dátumov používam oba kalendáre.

Pokiaľ ide o tituly, striedavo nazývam vladára titulmi cár, zvrchovaný vládca, panovník a veľkoknieža, až do čias, keď Peter Veľký prijal titul imperátor. Potom striedam všetky zmienené názvy, aj keď v slovanofilskej spoločnosti bola čoraz výraznejšia tendencia používať skôr ruský výraz „cár" než európsko-rímske označenie „imperátor".

Cárov syn bol cárovič (cársky syn); dcéra sa nazývala cárovná. Neskôr všetky deti (a vnúčatá) panovníkov oslovovali titulom veľkoknieža (*velikij kňaz*) a veľkokňažná. Tieto tituly sa tradične prekladali názvami veľkovojvoda a veľkovojvodkyňa.

Korunné knieža bolo známe ako následník (*naslednik*), ale tiež jednoducho ako veľkovojvoda alebo cárovič. V roku 1721 Peter Veľký prijal rímsky titul imperátor a premenoval svojho syna na cézaroviča (cisárovho syna). V roku 1762 Katarína Veľká zaviedla pre svojho syna pomenovanie cézarovič Pavol, ktoré ostalo v platnosti ako titul následníka, hoci posledný cár uprednostňoval ruské pomenovanie „cárovič".

Aby som sa vyhol dlhým debatám o zmene významu výrazov slovanofil a pansláv, používam systematicky slovanofil na opis človeka, ktorý si želal, aby slovanská identita v Rusku bola základom domácej aj zahraničnej politiky.

Pre hlavné miesto Osmanskej ríše používam Konštantínopol, nie Istanbul, pretože tak ho nazývala väčšina súčasníkov vrátane osmanských diplomatov. Použil som aj ruský názov Carihrad.

Rusi vo všeobecnosti používajú krstné a otcovské meno. Teda veľ-

kovojvoda Konštantín Konštantínovič je Konštantín, syn Konštantína. Romanovovské mená sa často opakovali, preto sa rodina časom čoraz väčšmi komplikovala – dokonca aj Nikolaj II. sa sťažoval na „priveľa Konštantínov a Nikolajov" a v rodine bolo aj množstvo Michailov a Alexejov. Snažil som sa uľahčiť to čitateľovi používaním prezývok alebo odlišného pravopisu, navyše v priloženom zozname sú použité aj prezývky.

Pokiaľ ide o prepis ruských mien, volil som formu, ktorá by čo najväčšmi uľahčila zrozumiteľnosť a pomohla čitateľovi vyznať sa v postavách. Niekedy to však vedie k zopár jazykovým nepresnostiam, za ktoré sa ospravedlňujem.

REDAKČNÁ POZNÁMKA: *V slovenskom preklade po anglicky písaného originálu tohto knižného diela sme sa pri uvádzaní mien a názvov priklonili k prepisu pôvodných ruských pomenovaní z azbuky do latinky. Výnimkou sú iba veľmi známe a zaužívané mená (napr. Peter Veľký – nie Pjotr Velikij, Katarína II. – nie Jekaterina II.). Čitateľská verejnosť rovnako akceptuje výraz cár Mikuláš II. (v ruštine Nikolaj II.). Problematickejšie by však bolo spojenie Mikuláš Mikulášovič či Mikuláš Nikolajevič. Posledný ruský cár Nikolaj II. mal navyše všeobecne známu prezývku Niki. Z tohto dôvodu v tomto prípade zotrvávame na pôvodnom mene Nikolaj. Túto zriedkavú nejednotnosť opierame o skutočnosť, že pri prepise mien z ruštiny do slovenčiny je povolených viacero spôsobov.*

Prekladateľka a redaktorka

PROLÓG

Dvaja chlapci v Období smuty

✧ ✧ ✧

Na začiatku aj na konci príbehu tohto rodu sú dvaja dorastajúci chlapci, obaja krehkí, nevinní a chorľaví. Obaja boli korunnými kniežatami, dedičmi politickej dynastie, ktorej osud určil zvrchovane vládnuť Rusku. Obaja vyrástli v revolučných časoch, počas vojny a zabíjania. Oboch vyvolili na posvätnú, ale skľučujúcu úlohu, ktorú neboli spôsobilí zastávať. Delilo ich tristopäť rokov, svoje osudy hrali v nezvyčajných, desivých scenároch, odohrávajúcich sa ďaleko od Moskvy, v komplexe budov s názvom Ipatiev.

Sedemnásteho júla roku 1918 o pol druhej po polnoci v Ipatievskom dome v Jekaterinburgu na Urale, takmer tisíc tristo kilometrov na východ od Moskvy, zobudili trinásťročného syna bývalého cára Nikolaja II., Alexeja, ktorý trpel na hemofíliu, spolu s rodičmi, štyrmi sestrami, tromi rodinnými spoločníkmi a tromi psami, a všetkým prikázali, aby sa okamžite pripravili na sťahovanie na bezpečnejšie miesto.

V noci trinásteho marca roku 1613 v Ipatievskom kláštore za napoly zboreným mestečkom Kostroma na rieke Volge, tristo kilometrov na východ od Moskvy, šestnásťročného Michaila Romanova, jediného z piatich synov, ktorý prežil, no trpel na slabosť v nohách a tik v oku, zobudili spolu s matkou a oznámili mu, že prišla delegácia. Vraj sa musí okamžite pripraviť a v jej sprievode vrátiť do hlavného mesta.

Oboch chlapcov vydesila nezvyčajná situácia, ktorej museli čeliť. Ich rodičia zaplatili obrovskú cenu za korunu, ktorú mali po nich prevziať – no nádejali sa, že ich ochránia pred nebezpečenstvom, ktoré s tým súviselo. Ale nemohli ich ochrániť, lebo ich rodina sa v dobrom aj v zlom upísala krutej hre na dedičnú moc v Rusku, a ich slabé plecia boli vyvolené niesť desivú ťarchu vládnutia. Napriek všetkým podobnostiam, ktoré ich v tejto rozhodujúcej chvíli spájali, zakrátko

uvidíme, že ich čakali veľmi odlišné cesty. Jedna sa začínala, druhá končila.

Alexej, väzeň boľševikov v Rusku zničenom zúrivou občianskou vojnou a zahraničnou inváziou, sa spolu s rodičmi a sestrami obliekol. Do odevu mali votkané slávne drahokamy rodu, utajené pre prípad budúceho úteku za novou slobodou. Chlapec a jeho otec, bývalý cár Nikolaj II., mali na sebe jednoduché vojenské košele, jazdecké nohavice a špicaté čiapky. Bývalá cárovná Alexandra a jej nedospelé dcéry mali oblečené biele blúzky a čierne sukne, boli bez kabátikov aj klobúkov. Povedali im, že si majú brať čo najmenej, no oni sa, pochopiteľne, usilovali schytiť vankúšiky, kabelky a spomienkové predmety, lebo si neboli istí, či sa vrátia, ani kam pôjdu. Rodičia si uvedomovali, že z tejto strastiplnej situácie zrejme nevyviaznu živí, no ani vo sne im nenapadlo, že by niekto ublížil ich nevinným deťom. V tej chvíli, otupení spánkom a ukonaní životom, v zúfalstve a neistote však nič netušili.

Michail Romanov a jeho matka mníška Marfa boli donedávna väznení a teraz si pripadali takmer ako na úteku, tajili svoj pobyt, hľadali útočisko v kláštore uprostred krajiny zničenej občianskou vojnou a zahraničným vpádom, v situácii, ktorá pripomínala Rusko z roku 1918. Aj oni sa naučili žiť v neustálom ohrození života. Právom sa obávali, že chlapca prenasledujú, aby ho zabili.

Päťdesiatnička mníška Marfa, chlapcova matka, si veľa vytrpela v surových zvratoch vtedajšieho Obdobia smuty, počas ktorého ich rodina padla z veľkoleposti a moci do väzenia a smrti a znovu sa vyšvihla späť. Chlapcov otec Filaret bol dokonca aj v tom čase v poľskom zajatí; niekoľkých jeho strýkov zavraždili. Michail sotva vedel písať a čítať, mal ďaleko k zručnosti a bol chorľavý. Spolu s matkou zrejme iba dúfali, že nejako prežijú do otcovho návratu. Ale vráti sa vôbec?

Matka so synom, tápajúci medzi strachom a nádejou, požiadali delegáciu veľmožov z Moskvy, aby ráno čakali chlapca pred Ipatievom, hoci si neboli istí, čo im nasledujúce ráno prinesie.

Stráže v Ipatievskom dome v Jekaterinburgu sledovali, ako Romanovovci schádzajú po schodoch a na odpočívadle sa prežehnávajú pri vypchatej medvedici s dvoma medvieďatami. Nikolaj niesol na rukách chorého syna.

Veliteľ, boľševický komisár Jakov Jurovskij, vyviedol rodinu von, prešiel s ňou cez nádvorie a zamieril do suterénu osvetleného jedinou

žiarovkou. Alexandra požiadala o stoličku. Jurovskij prikázal, aby priniesli dve pre najslabších členov rodiny – bývalú cárovnú a Alexeja. Ona si sadla na jednu, na druhú Nikolaj posadil syna. Potom si stal pred neho. Štyri veľkovojvodkyne – Oľga, Tatiana, Mária a Anastázia –, ktoré mali spoločný akronym OTMA, obstúpili Alexandru. Jurovskij chvatne vyšiel z miestnosti. Mal veľa práce. Medzi Jekaterinburgom a Moskvou niekoľko dní ťukali zakódované telegramy o budúcnosti panovníckej rodiny, keďže protiboľševické sily známe ako bieli postupovali na Jekaterinburg. Čas sa krátil. Popravná čata čakala vo vedľajšej miestnosti, niektorí jej príslušníci boli opití, všetci po zuby ozbrojení. Pokojná, mlčanlivá a ešte vždy rozospatá a neupravená rodina sa možno nádejala, že v priebehu tých chvatných príprav padnú do rúk bielym, ktorí už boli neďaleko. Sedeli tvárou k dverám pokojne a s očakávaním, akoby sa chystali na rodinné fotografovanie.

Na úsvite štrnásteho marca Michail, oblečený v slávnostnom plášti lemovanom kožušinou a v čiapke so soboľou obrubou, sprevádzaný matkou vyšiel von, aby sa pozdravil s delegátmi na čele s moskovskými vladármi známymi ako bojari a pravoslávnymi biskupmi, ktorým hovorili metropoliti. Mrzlo. Delegáti podišli bližšie. Bojari mali na sebe kaftany a kožuchy; metropoliti niesli zázračnú ikonu z Uspenského chrámu, ktorú si Michail pamätal z Kremľa, kde bol prednedávnom väznený. Presvedčilo ho, že na dôvažok niesli zdvihnutú fiodorovskú Matku Božiu, uctievanú ikonu Romanovovcov a ich rodinnú ochrankyňu.

Keď prišli k Michailovi a jeho matke, hlboko sa poklonili a hneď prvými slovami mu zvestovali ohurujúcu správu. „Zvrchovaný vladár, panovník Vladimíra a Moskvy, cár a veľkoknieža celého Ruska," povedal vodca, metropolita Feodorit z Riazane. „Moskovská Rus nemôže prežiť bez panovníka… a Moskovská Rus je v troskách," a tak si Všeľudový snem vybral Michaila za panovníka, ktorý „zažiari v ruskom cárstve ako slnko", a požiadali ho, aby „preukázal svoju láskavosť a nepohrdol ich prosbou", a „ráčil prísť čo najrýchlejšie do Moskvy". Michail a jeho matka sa nepotešili. „Veľmi nahnevaní a s krikom nám povedali," oznámili vyslanci, „že *On* si neželá byť panovníkom a že *Ona* mu nedá požehnanie, aby sa ním stal, a obaja sa pobrali do kostola." Takmer akoby sme počuli vznešený hnev matky a vzlykanie zmäteného chlapca. V roku 1613 ruská koruna nebola vôbec lákavá.

O štvrť na tri nadránom Alexej a jeho rodina ešte vždy čakali v ospalom tichu, keď sa do stiesnenej miestnosti vovalil súdruh Jurovskij s desiatimi ozbrojenými prisluhovačmi. Jeden z nich si všimol „neduživého a popolavého" Alexeja s „vytreštenými zvedavými očami". Jurovskij prikázal Alexejovi a cárovnej, aby vstali, potom sa obrátil k Nikolajovi s vyhlásením: „Vzhľadom na to, že vaši príbuzní pokračujú v útokoch na sovietske Rusko, prezídium uralského oblastného výboru sa rozhodlo odsúdiť vás na smrť."

„Och, panebože!" povedal bývalý cár. „Och, panebože, čo to znamená?" Jedno z dievčat zvolalo: „Božemôj, nie!" Nikolaj sa zadíval na Jurovského: „Nerozumiem vám. Prečítajte to znovu, prosím."

Moskovskí veľmoži sa nedali odradiť Michailovým odmietnutím. Všeľudový snem spísal odpovede, ktorými mali delegáti reagovať na každú Michailovu výhradu. Po dlhom modlikaní veľmoži Michaila „takmer prosili". „Bozkávali kríž a pokorne sa pýtali" chlapca, ktorému hovorili „náš vladár", či sa stane cárom. Po rokoch prenasledovania a ponižovania sa Romanovovci cítili urazení. Boli radi, že všetko prežili. Michail opäť „odmietol so žalostnými výkrikmi a hnevom".

Jurovskij ešte raz prečítal rozsudok smrti a teraz sa Alexej spolu s ostatnými začali prežehnávať, zatiaľ čo Nikolaj opakoval: „Čo? Čo?"

„TOTO!" skríkol Jurovskij. Vystrelil na niekdajšieho cára. Popravná čata zdvihla pušky, namierila na rodinu a začala besne strieľať. Štekali výstrely, „ženy kričali a nariekali", Jurovskij vydával rozkazy, zavládla panika, miestnosť zahalil dym. „Nikto nič nepočul," spomínal Jurovskij. No len čo streľba ustala, vojaci si uvedomili, že cárovič Alexej a ženy sú takmer nedotknuté. Alexej ešte vždy sedel na stoličke s vytreštenými očami, zdesený, ohúrený a cez kúdoly dymu a prachu z omietky, čo takmer zahaľovali svetlo slabej žiarovky, hľadel na diabolský výjav – prevrátené stoličky, lietajúce nohy, krv, „stonanie, krik, tlmené vzlyky…"

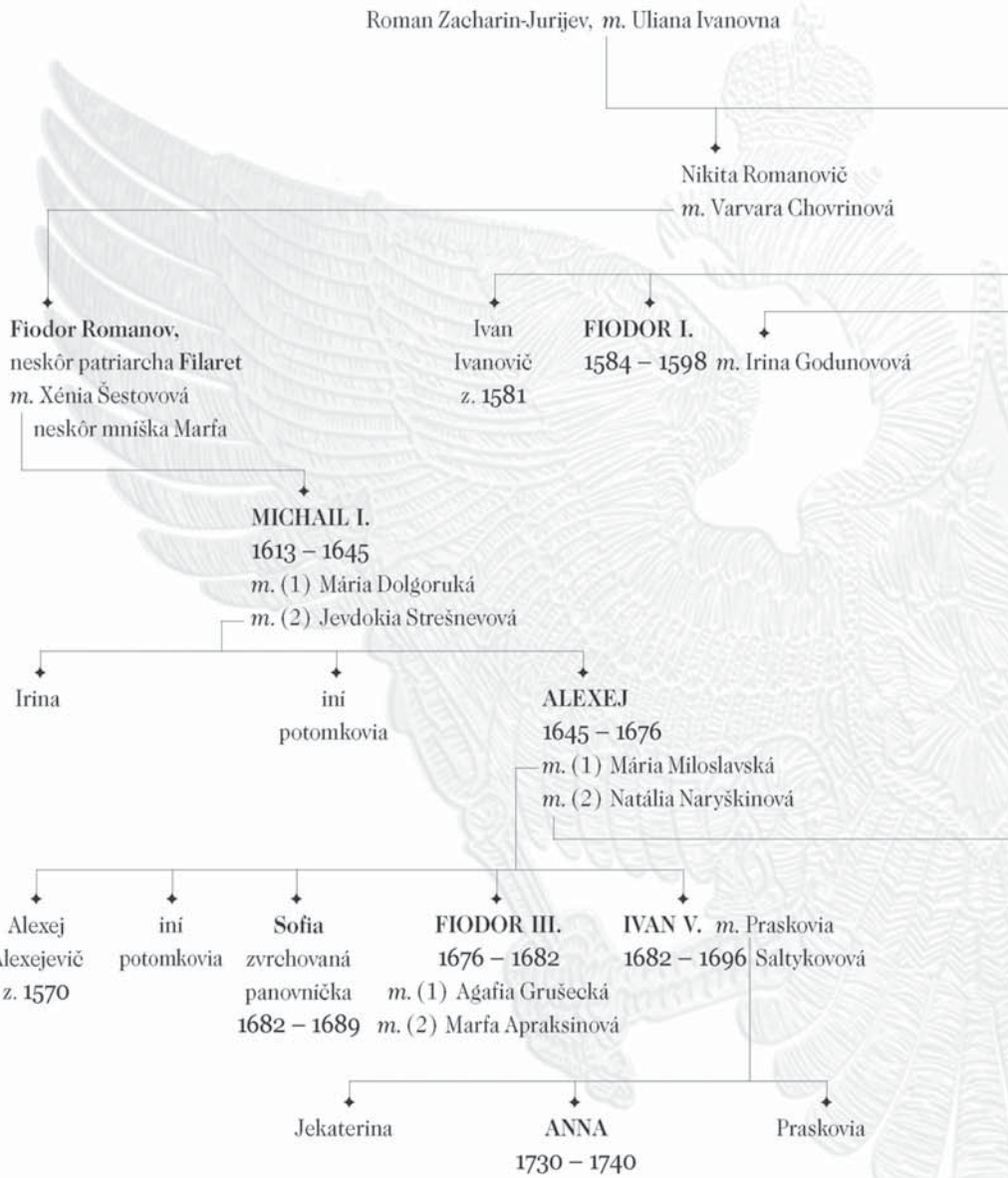
Po šiestich hodinách presviedčania veľmoži v Kostrome padli na kolená a s plačom tvrdili, že ak Michail neprijme korunu, Boh zošle na Rusko úplnú skazu. Michail napokon súhlasil, pobozkal kríž a prijal cárske žezlo s oceľovým hrotom. Veľmoži sa prežehnali, rýchlo si ľahli tvárou na zem a pobozkali nohy novému cárovi. Na nebezpečnej ceste do Moskvy ho čakala spustošená krajina a zúfalí obyvatelia, na konci zničené hlavné mesto.

PRVÉ DEJSTVO

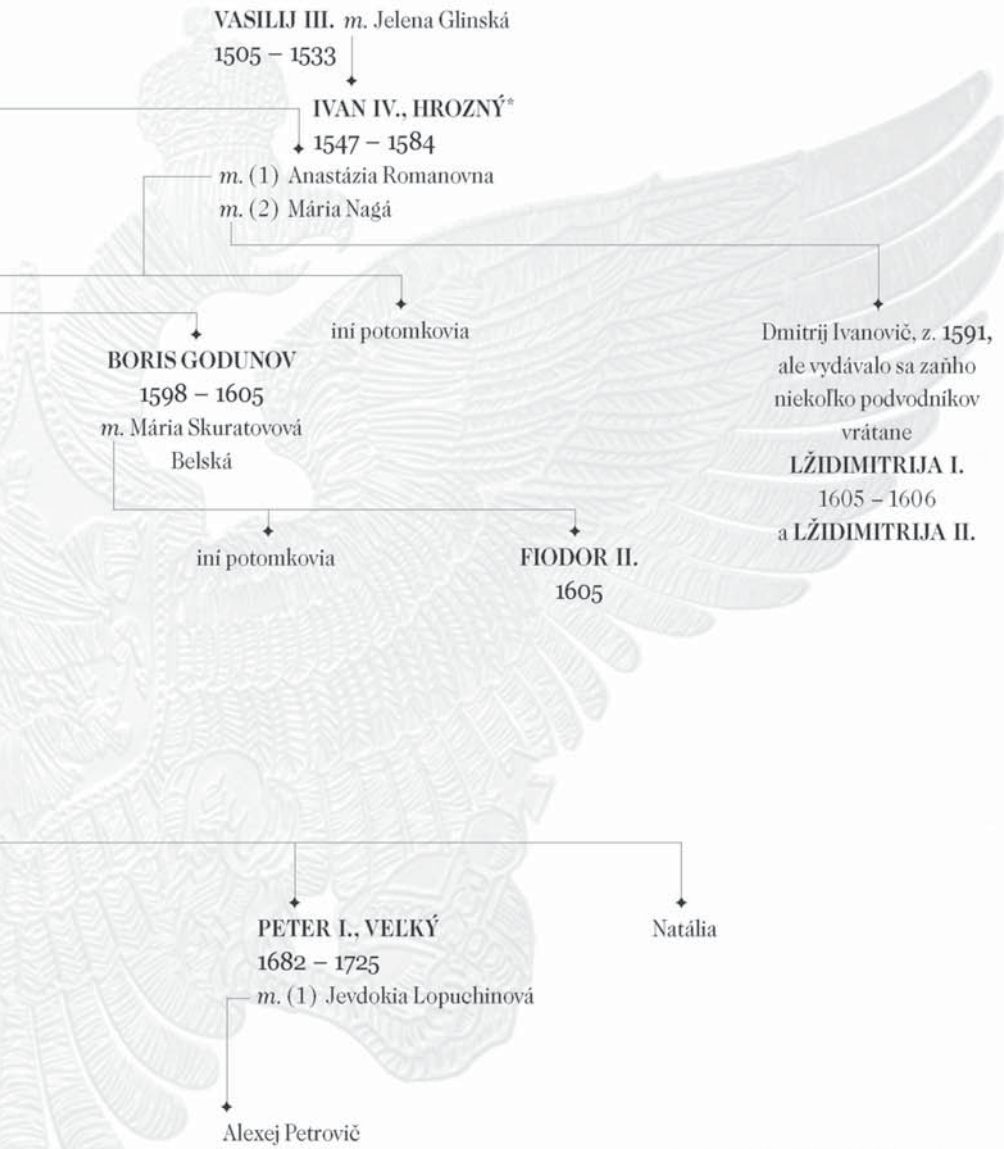
VZOSTUP

ROMANOVOVCI

* Ivan Hrozný bol prvé veľkoknieža Moskovskej Rusi korunovaný za cára. Bol ženatý až sedem ráz. Mária Nagá bola jeho prvá manželka.

RIURIKOVCI

RIURIKOVCI A ROMANOVOVCI

približne 1500 – 1700

PRVÝ OBRAZ

Predvádzanie neviest

✧ ✧ ✧

OBSADENIE

POSLEDNÍ CÁRI Z RODU RIURIKOVCOV

IVAN HROZNÝ 1547 – 1584
Anastázia Romanovna Zacharinová-Jurievová, jeho prvá cárovná
Ivan Ivanovič, ich najstarší syn a následník, zavraždil ho vlastný otec
FIODOR I., ich druhý syn, cár 1584 – 1598
Dmitrij Ivanovič, posledný syn Ivana Hrozného, záhadne zavraždený. Jeho identitu na seba prevzali traja podvodníci; Lžidimitrijovia

OBDOBIE SMUTY: cári a podvodníci

BORIS GODUNOV, cár 1598 – 1605
LŽIDIMITRIJ, cár 1605 – 1606
VASILIJ ŠUJSKIJ, cár 1606 – 1610
Lžidimitrij II., známy ako Zbojník z Tušina
Ivan Dimitrijevič, prezývaný aj Malý zbojník
Marina Mniszechová, dcéra poľského šľachtica, manželka Lžidimitrija I., Lžidimitrija II. a Ivana Zaruckého, matka Malého zbojníka, známa ako Striga Marinka

Vojenskí velitelia

knieža Dmitrij Požarskij, hrdina hnutia odporu
Kuzma Minin, kupec z Nižného Novgorodu, vodca hnutia odporu
knieža Dmitrij Trubeckoj, aristokrat a vodca kozákov

Zahraniční votrelci

poľský kráľ Žigmund III.

poľské knieža Vladislav, neskorší kráľ
švédsky kráľ Gustáv Adolf

PRVÍ ROMANOVOVCI

Nikita Romanovič Zacharin-Juriev, brat Anastázie, prvej manželky Ivana Hrozného
jeho syn Fiodor Nikitič Romanov, neskôr kňaz Filaret
Xénia Šestovová, neskôr mníška Marfa, Fiodorova manželka
ich syn MICHAIL, prvý cár z rodu Romanovovcov, 1613 – 1645
Ivan Romanov, Fiodorov brat, Michailov strýko, bojar
Anna Chlopovová, Michailova prvá snúbenica
Maria Dolgoruká, Michailova prvá manželka
Jevdokia Strešnevová, Michailova druhá manželka
Irina, cárovná, dcéra Michaila a Jevdokie
ALEXEJ, syn Michaila a Jevdokie, následník, cár 1645 – 1676

DVORANIA: ministri atď.

Fiodor Šeremetev, bratanec Romanovovcov, bojar a hlavný minister
Michail Saltykov, bratanec Romanovovcov, panovníkov nalievač a nosič zbrane
knieža Ivan Čerkasskij, bratanec Romanovovcov kaukazského pôvodu, bojar
knieža Dmitrij Požarskij, vlastenecký vojenský veliteľ, neskôr bojar a hlavný veliteľ
knieža Dmitrij Trubeckoj, aristokrat a kozácky veliteľ, kandidát na cára

Michail sa neponáhľal do Moskvy, no Moskva zúfalo čakala na jeho príchod. V občianskej vojne bojujúce strany súperili o najvyššiu moc. Domáci veľmoži, zahraniční králi, kozácki atamani, podvodníci a dobrodruhovia pachtili za korunou a snažili sa prebojovať do Moskvy. Len Michail Romanov a mníška Marfa neboli nadšení. Sprievod smerujúci na trón nikdy nevyzeral tak zúfalo, trúchlivo a melancholicky. Ale situácia Ruska na začiatku roku 1613 bola neutešená a neriešiteľná. Územie medzi Kostromou a Moskvou bolo nebezpečné; Michail mal prechádzať cez dediny, kde sa na uliciach váľali mŕtve telá. Rusko bolo oveľa menšie ako je dnešná Ruská federácia; jeho severná hranica so Švédskom sa nachádzala neďaleko Novgorodu, poľsko-litovská blízko Smolenska, väčšina Sibíri na východe bola nedobytá a väčšina juhu ešte stále patrila Tatárskemu chanátu. Ešte vždy však vlastnilo rozľahlé územie so štrnástimi miliónmi obyvateľov – pre porovnanie Anglicko malo v tom období štyri milióny. No Rusko sa takmer rozpadlo; hlad a vojna zdecimovali obyvateľstvo; Poliaci dosiaľ poľovali na mladého cára; početná švédska a poľsko-litovská armáda postupovala do Ruska; kozácki atamani vládli rozľahlému juhu a poskytovali útočisko falošným uchádzačom o trón; krajina bola bez peňazí, korunné klenoty ulúpené; kremeľské paláce ležali v rozvalinách.

Zmena v Michailovom živote musela byť ohromná – bolo potrebné rekonštruovať cársky dvor od jedného dvorana k druhému, od jednej striebornej lyžice po druhú, briliant po briliante. Mládenec s matkou boli určite zdesení z toho, čo ich čaká v hlavnom meste, a mali oprávnené dôvody na obavy. No mladý muž zo vznešenej rodiny bez titulu, ktorého otec zmizol bez stopy v cudzej zemi, si uvedomoval, akou veľkolepou poctou ho poverili, a bol zaviazaný predovšetkým prvému patrónovi svojej rodiny Ivanovi Hroznému.

Ešte aj tridsať rokov po smrti Ivan vrhal tieň hrôzy na Rusko a na nedospelého Michaila. Ivan zväčšil ruskú ríšu – no takmer ju zničil zvnútra. Najskôr pozdvihol jej majestát a potom ju otrávil – bola to päťdesiatročná vláda víťazstva a šialenstva. No jeho prvá a najobľúbenejšia manželka, matka niekoľkých synov, bola Romanovová – a stala sa zakladateľkou rodinného bohatstva.

Sám Ivan bol potomok vetvy vznešenej rodiny pochádzajúcej od Riurika, napoly mýtického škandinávskeho kniežaťa, ktorého v roku 862 pozvali Slovania a iné miestne kmene, aby im vládol. Stal sa zakladateľom prvej ruskej dynastie. V roku 988 Riurikov potomok Vladimír, veľkoknieža Rusi, konvertoval na Kryme na pravoslávnu cirkev na základe právomoci byzantského cisára a patriarchu. Jeho voľné zoskupenie kniežatstiev známe ako Kyjevská Rus, zviazané Riurikovou dynastiou, sa časom rozšírilo od Baltského takmer po Čierne more. No medzi rokmi 1238 až 1240 ho zničila mongolská armáda Džingischána a jeho rodiny, ktorá v priebehu dvoch storočí nadvlády nad Ruskom dovolila riurikovským kniežatám vládnuť ako vazalom nad malými kniežatstvami. Mongolské predstavy jediného celosvetového vladára pred Bohom a ich brutálne svojvoľné rozhodovanie azda prispeli k ruskej myšlienke absolutizmu. Dochádzalo k častému miešaniu krvi a sobášom s Mongolmi. Ruské kniežatá začali spochybňovať mongolskú moc. Moskovské veľkoknieža Ivan III. Veľký pripojil k moskovskej korune mnoho ruských miest, predovšetkým Veľký Novgorod na severe a Rostov na juhu, a v roku 1480 sa rozhodne postavil proti mongolským chánom. Po tom, ako Byzancia padla do rúk islamským Osmanom, vyhlásil sa za hlavu pravoslávnej cirkvi. Ivan sa oženil s neterou posledného byzantského cisára Sofiou Paleologuovou, čo mu umožnilo prevziať úlohu cisárskeho následníka. Ivan Veľký začal vystupovať pod titulom „cézar", ktorý neskôr poruštil na „cára" a nové vladárske postavenie umožnilo jeho mníšskym propagátorom hlásať, že opäť zjednocuje územia Rusi.* Jeho syn Vasilij III. pokračoval v otcovom úsilí, ale na tróne ho už v detstve predbehol jeho syn, Ivanov vnuk Ivan IV., ktorý neskôr vošiel do dejín ako Ivan Hrozný. Jeho matku zrejme otrávili a chlapec prežíval traumatizujúce obdobie, keď súperenie dvoranov vyvrcholilo do násilností, a vyrástol z neho

* Dvojhlavý orol bol pravdepodobne prijatý, keď veľkokniežatá ašpirovali na postavenie v Habsburskej dynastii. Až neskôr mnísi zrejme vyhlasovali, že dvojhlavý orol reprezentuje Rím a Konštantínopol, hlavné mesto východného Ríma alebo Byzantskej ríše – a Moskvu ako tretí Rím.

príťažlivý, dynamický a vynachádzavý, ale aj rovnako výbušný a nepredvídateľný muž.

V čase korunovácie v roku 1547 mal Ivan šestnásť rokov a bol prvým veľkokniežaťom korunovaným za cára. Mladý zvrchovaný panovník hneď vymyslel rituál na hľadanie manželky. Podľa tradície pochádzajúcej z oboch zdrojov cárstva – mongolského chanátu aj byzantského cisárstva – zvolal predvádzanie neviest. Každý výber vladárskej nevesty priviedol k moci nové rody a zničil predchádzajúce. Predvádzanie neviest sa zaviedlo preto, aby sa zmiernilo napätie prostredníctvom spravodlivého a zámerného výberu cárovej nevesty zo strednej vrstvy. Na renesančnú súťaž krásy zvolali päťsto panien z celej ríše a vyhralo ju dievča menom Anastázia Romanovna Zacharinová-Jurijevová, prateta chlapca Michaila.

Anastázia, dcéra menej významnej vetvy rodu, už žila na dvore a bola ideálna kandidátka, lebo jednak mala ďaleko k vplyvným veľmožom, a zároveň bola potešiteľne známa. Ivan ju dávnejšie poznal, keďže jej strýko bol jedným z jeho opatrovníkov. Pochádzala od Andreja Kobylu, ktorého veľkokniežа v rokoch 1346 – 1347 vymenoval za bojara*, no jej rodinná vetva pochádzala od štvrtého syna, bojara Fiodora, ktorého volali Koška (Mačka). V minulosti bola každá generácia známa pod menom mužského člena, preto sa „Mačkine“ deti volali Koškinovci, priliehavé predurčenie pre rodinu Romanovovcov vzhľadom na mačacie schopnosti potrebné pre prežitie. Anastáziin prastarý otec Zachar aj starý otec Jurij boli bojari, jej otec Roman zomrel mladý. Napriek tomu prenechal svoje meno rodu Romanoviči, ktorý sa neskôr premenoval na Romanovovcov.*

Krátko po korunovácii, druhého februára 1547, sa Ivan oženil s Anastáziou. Manželstvo bolo úspešné. Porodila mu šesť detí, z nich prežili dvaja nasledovníci mužského pohlavia, Ivan a Fiodor. Anastázia mala navyše dar upokojiť jeho maniacku povahu. No sústavne ju unavoval svojimi nepredvídateľnými výbuchmi zúrivosti a cestovaním. Spočiatku vládol úspešne. Vypravil sa na juhovýchod na pravoslávno-kresťanskú výpravu, počas ktorej zamýšľal poraziť islamských

* Bojari boli najvyšším stupňom šľachtického stavu a vymenúval ich cár. Nijako to nesúviselo s dedičným titulom kniežaťa, ktorý cár podľa tradície nemohol zabezpečiť. Kniežatá boli potomkovia vladárov miest, ktoré dobyla Moskva, často nejasní potomkovia množstva odnoží Riurika, kyjevského veľkokniežaťa, alebo Gedimina, zakladajúceho veľkokniežaťa Litvy, či tatárskych chánov. Niektoré kniežatá boli mimoriadne bohatí veľmoži, vlastniaci aj viac ako stotisíc akrov pôdy, no väčšina z nich nebola ani bohatá, ani nemala titul bojara. Tituly často neboli dôležité: Romanovovci boli bojari, ale nikdy nezískali kniežací titul.

Tatárov, potomkov Džingischána, rozdelených v tom čase na menšie chanáty. Najskôr si podrobil Kazanský a Atrachanský chanát – víťazstvá oslávil vybudovaním Chrámu Vasilija Blaženého na Krásnom námestí (dnešné Červené námestie; v tom čase „krasnyj" po rusky znamenalo aj „krásny", pozn. red.); vysporiadal sa s kupeckými dobrodruhmi a kozáckymi hordami, ktoré začali dobýjať rozľahlú bohatú Sibír; pozval európskych odborníkov a kupcov, aby zmodernizovali Moskovskú Rus a postavil sa proti nadvláde poľsko-litovskej federácie nad bohatými mestami Pobaltia. Ale bola to dlhá vojna, ktorá podkopala cárovo duševné zdravie a vernosť primocných veľmožov, prepojených osobnými putami s Poliakmi. Zároveň sa často ocital vo vojnovom stave s ďalšou neďalekou mocnosťou, chanátom krymských Tatárov* na juhu.

V roku 1553 Ivan ochorel. Brat jeho manželky Nikita Romanovič sa snažil presvedčiť dvoranov, aby prisahali vernosť cárovmu malému synovi, no tí odmietli, lebo uprednostňovali jeho dospelého bratanca kniežа Vladimíra zo Starice. Cár vyzdravel, no nevedel zabudnúť na zradu svojich šľachticov a tajnostkárske spojenectvo kniežaťa Vladimíra s ostatnými veľmožmi. V roku 1560 Anastázia zomrela vo veku dvadsaťdeväť rokov. Ivan bol celý bez seba, presvedčený, že ju otrávili nepriateľsky naladení veľmoži.** Možno ju naozaj otrávili, ale rovnako mohla zomrieť na nejakú chorobu alebo liek podaný s dobrým úmyslom. Tak či onak, strata a intrigy vlastných veľmožov uvrhli Ivana do špirály násilností. Náhle sa stiahol z Moskvy do vidieckej pevnosti, odkiaľ rozdelil ríšu na dve časti, svoje súkromne spravované léno – *opričninu* – a majetok spravovaný zemskými orgánmi na čele s bojarskou dumou – *zemštinu*. Založil obávanú gardu čierno odetých, nedávno zbohatnutých stúpencov, *opričníkov*, ktorí jazdili na čiernych koňoch ozdobených znakmi s metlou a konskou hlavou, symbolizujúcimi nepodplatiteľnosť a bezbrehú oddanosť. Tým sa začalo obdobie Ivanovej hrôzovlády. Keď sa Ivan vytackal spomedzi záchvatov vraždenia, modlenia a párenia, nik nebol v bezpečí. Jeho nestabilitu

* Krymský chanát ovládaný rodinou Girayovcov, potomkami Džingischána, bol tri storočia druhoradou európskou mocnosťou, ktorá sa rozprestierala od juhu Ukrajiny k severnému Kaukazu, so sídlom v krymskom Bachčisaraji. Jeho armádu tvorilo päťdesiattisíc jazdcov – lukostrelcov a bola taká obávaná, že cári jej dlho vzdávali úctu. Jeho cháni udržiavali úzke spojenectvo s osmanskými sultánmi, ktorým pomáhali ovládnuť Čierne more.

** Keď jej telo v dvadsiatom storočí analyzovali, ukázalo sa, že obsahovalo nebezpečne vysokú hladinu ortuti, ale to sa ukázalo aj pri analýze iných tiel zo sedemnásteho storočia, testovaných v rovnakom čase. Ortuť sa často používala ako liek.

umocnila krehkosť jeho dynastie. Zdalo sa, že dospelosti sa dožije iba syn Ivan, keďže najmladší Fiodor bol chudorľavý. Bolo nevyhnutné, aby sa opäť oženil – čo sa uňho premenilo na rovnakú posadnutosť, akou trpel jeho súčasník Henrich VIII. Ivan si hľadal manželku spomedzi zahraničných neviest, ku ktorým patrili princezná rodu vládnuceho vo Švédsku a v Poľsku – dúfal, že získa poľský trón – a nejaká Angličanka, možno dokonca sama Alžbeta I.. Dovtedy však vystriedal nie menej ako osem manželiek. Tri z nich boli možno otrávené a niektoré azda zavraždené priamo na jeho príkaz. Keď jeho druhá manželka, tatárska kňažná, v roku 1569 zomrela údajne tiež na otravu, pochytilo ho besnenie, prepustil všetkých ministrov, dal im odseknúť nosy a genitálie, potom s tlupou psohlavých *opričníkov* napadol mestá Tver a Novgorod, kde doslova vyhladil celú populáciu. Svoje obete striedavo ponáral do vriacej a mrazivej vody, vešal ich na háky za rebrá, dal zviazať matky spolu s deťmi a topil ich v mrazivej rieke. Tatársky chán Ivanovo pomätené besnenie využil. Obsadil a vypálil Moskvu.

Opričníci splnili príkaz, Ivan znovu zjednotil cárstvo, no zakrátko sa vzdal trónu a za vladára ustanovil syna tatárskeho chána, ktorý konvertoval na pravoslávnu vieru ako ruské veľkoknieža. No zakrátko sa znovu zmocnil trónu. Ivanovo šialenstvo nieslo stopy plánovitosti. Jeho ukrutnosti zlomili moc regionálnych veľmožov – aj keď boli poškvrnené osobným sadizmom jeho diabolskej vzťahovačnosti. Anastáziin brat Nikita Romanovič ostal strýkom dedičov trónu, ale Romanovovci neboli pred cárom o nič bezpečnejší ako ostatní. V roku 1575 bol zabitý najmenej jeden Romanov a Nikitove majetky boli spustošené.

Na predvádzaní neviest v septembri roku 1580 si Ivan vybral novú manželku. Stala sa ňou Mária Nagá, ktorá mu dala syna Dmitrija, po ktorom tak túžil. No v roku 1581 nastalo najstrašnejšie vyvrcholenie Ivanovej vlády – svojmu najstaršiemu synovi, ktorého mal s Anastáziou, v zlosti vpichol do hlavy kopiju so železným hrotom. Situácia v Rusku bola zlá už aj pred touto udalosťou, no po nej krajina upadla do chaosu, keďže v nástupníctve na cársky trón ostali len druhý Anastáziin syn, slabý a prostoduchý Fiodor, a dieťa Dmitrij.

Po smrti Ivana Hrozného v roku 1584 Nikita Romanovič robil všetko v záujme zabezpečenia nástupníctva pre svojho synovca Fiodora I. Krátko nato však zomrel a vplyv získal jeho syn Fiodor Nikitič Romanov, budúci otec Michaila.

Cár Fiodor prenechal vládu svojmu schopnému ministrovi Bori-

sovi Godunovovi, ktorý sa dostal nahor ako jeden z Ivanových *opričníkov* a v novom postavení si upevnil moc sobášom svojej sestry s cárom. Posledným Riurikovým dedičom bol Ivanov najmladší syn, osemročný Dmitrij, ktorý sa stratil zo scény. Oficiálne zomrel po bodnutí nožom do krku, ktoré si spôsobil sám počas epileptického záchvatu. Nehoda vyzerala tak nepravdepodobne, že sa v skutočnosti naozaj mohla odohrať presne tak, no je pochopiteľné, že mnohí boli presvedčení, že ho dal zabiť Godunov – alebo ho schovali do bezpečia.

Keďže cár Fiodor zomrel v roku 1598 bezdetný, vymrela s ním aj moskovská línia Riurikovcov.

Ako následníci trónu prichádzali do úvahy dvaja kandidáti: Fiodorov minister a švagor Boris Godunov a Fiodor Romanov, najstarší bratanec nebohej cárovnej Anastázie a syn Nikitu Romanoviča, známy ako najlepšie oblečený bojar na dvore. Fiodor Romanov sa oženil s Xéniou Šestovovou, no z ich šiestich detí, vrátane štyroch synov, prežili iba jedna dcéra a jeden syn – budúci cár Michail sa narodil v roku 1596 a pravdepodobne ho vychovali v paláci neďaleko Krásneho námestia, na ulici Varvarka.* Zahŕňali ho darmi, ale stabilnému detstvu sa netešil dlho.

Borisa Godunova zvolilo za cára Zemské zhromaždenie, preto po vymretí právoplatného rodu mal k legitímnemu vladárovi najbližšie a od začiatku ho podporoval Fiodor Romanov. Godunov bol nadaný, no v politike je prvoradé šťastie, a to mu chýbalo. Trvalo zaznamenával úspechy na východných hraniciach, kde jeho kozácki dobrodruhovia dobyli Sibírsky chanát a otvorili mu tak cestu na rozľahlú Sibír. No v Rusku vládol hladomor a choroby a Borisovi podkopala krehkú autoritu aj vlastná nemoc.

Fiodor Romanov, ktorého intrigy a úskoky v plnej miere odrážali obratnosť jeho ‚mačacích' predkov, pomáhal rozšíriť osudovú klebetu, že zosnulý syn Ivana Hrozného Dmitrij ušiel a ešte vždy je nažive. Blížilo sa zúčtovanie a Romanovovci si priviedli do Moskvy armádu stúpencov. Päťročnému Michailovi sa zrútil svet.

V roku 1600 sa Boris Godunov vrhol na Fiodora a jeho štyroch bratov, ktorých obvinil zo zrady a čarodejníctva; ich sluhovia pri mučení dosvedčili, že vykonávajú čarodejnícke praktiky a uchovávajú „jedovaté byliny". Cár Boris dal spáliť jeden z ich palácov, skonfiškoval

* V roku 1856 ich potomok Alexander II. na oslavu svojej korunovácie kúpil od susedného kláštora budovu na tomto mieste. Väčšina budovy pochádza z oveľa neskoršieho obdobia, no základy sú z pätnásteho storočia. Je teda možné, že Michail Romanov vyrástol práve tam.

im majetky a poslal ich do vyhnanstva do polárnych oblastí. Aby sa ubezpečil, že Fiodor Romanov sa nikdy nestane cárom, prinútil ho vstúpiť do rehole pod novým mníšskym menom Filaret a z jeho manželky sa stala mníška Marfa. Michaila poslali na výchovu k tete, manželke strýka Alexandra Romanova, ktorá žila vo vzdialenej dedine Belozersk. Ostal tam desivých pätnásť mesiacov, až mu teta napokon dovolila presťahovať sa do usadlosti Romanovovcov, vzdialenej osemdesiat kilometrov od Moskvy. Traja z piatich bratov Romanovovcov boli zlikvidovaní alebo zomreli za záhadných okolností. „Cár Boris sa nás všetkých zbavil," spomínal neskôr Filaret. „Mne dal vyholiť hlavu, mojich troch bratov prikázal zahrdúsiť. Ostal mi už iba brat Ivan." Po nejasnom konci cárovića Dmitrija Godunov nemohol dať zabiť všetkých Romanovovcov s jedinečnými väzbami na riurikovských cárov. Zmiznutie vznešeného dieťaťa v rukách príbuzných bažiacich po moci je azda najvhodnejší spôsob ako zničiť moc, po ktorej túžia.

Po krajine sa začali šíriť chýry, ktoré mnohých presvedčili, že skutočného potomka Riurika, cárovića Dmitrija, vychovali v Poľsku a je pripravený uchádzať sa o trón, ktorý mu patrí. To vyvolalo v krajine nepokoje, ktoré vošli do dejín ako Obdobie smuty.

Prvý falošný uchádzač o trón takmer s určitosťou nebol pravý Dmitrij, ale dodnes nie je známa jeho identita. V dejinách sa najčastejšie spomína ako Ľžidimitrij. Mohol to byť odpadlícky mních, ktorý dovtedy žil v Kremli, kde získal vedomosti o živote na dvore. Dmitrija zrejme vychovali v presvedčení, že je skutočné knieža, a tým získal neochvejné presvedčenie o svojom osude. V októbri roku 1604, keď Godunovova moc začala upadať, sa Ľžidimitrij podporovaný Poliakmi vypravil do Moskvy s vlastnou armádou posilnenou kozákmi.* Vzhľadom na vášnivé ľudové uctievanie ruských posvätených panovníkov zmŕtvychvstanie alebo záchrana právoplatného cára pripomí-

* Pomenovanie kozáci je odvodené od tureckého a arabského slova *kazak,* dobrodruh a námorný lupič. Kozáci boli pôvodne tatárski bojovníci, no v šestnástom storočí predstavovali prevažne slovanské spoločenstvá usídlené na hraničných územiach Moskovskej Rusi, Tatárska a Poľska, živili sa poľovníctvom, rybárstvom a zbojníctvom. Vojny medzi Tatármi, Rusmi a Poliakmi im poskytli množstvo príležitostí bojovať ako žoldnieri a nezávislí nájazdníci (pôvodne ako pešiaci, potom ako bojovníci na člnoch nazývaných čajka, až napokon sa z nich stali jazdci). V Období smuty kozáci, niektorí bojujúci v občianskej vojne za Poliakov, iní na rozličných stranách, často rozhodovali o moci. V skutočnosti zohrali rozhodujúcu úlohu pri voľbe Michaila Romanova za cára. Vzrastajúci útlak roľníkov, nevoľníctvo, vďaka ktorému cári a vlastníci pôdy držali ľudí v otroctve, prinútil kozákov utiecť do spoločenstiev, bratstiev hrdých slobodných ľudí. Tie si volili vodcov známych pod názvom hajtmani (po ukrajinsky) alebo atamani (po rusky).

nala priam zmŕtvychvstanie Krista. Godunov zomrel na krvácanie do mozgu a na trón nastúpil Fiodor II., jeho syn. No skôr ako záhadný podvodník stihol obsadiť mesto, chlapcovi niekto podrezal hrdlo.

Dvadsiateho júna roku 1605 Lžidimitrij víťazoslávne vpochodoval do Moskvy. Posledná manželka Ivana Hrozného, matka skutočného Dmitrija, ho prijala ako strateného syna. Bezočivého podvodníka korunovali za cára, no v zúfalom úsilí pomeriť sa s rozličnými prívržencami, Poliakmi aj Rusmi, zástupcami pravoslávnej aj katolíckej cirkvi, bojarmi aj kozákmi, vrátil sa k bratom Romanovovcom a vymenoval Filareta za metropolitu Rostova, čím sa mu podarilo udržať ho ďaleko od Moskvy. Michail, ktorý mal v tom čase desať rokov, sa s matkou a Filaretom presťahoval do Rostova.

Cár sa zaľúbil do dcéry svojho poľského stúpenca Mariny Mniszechovej, s ktorou sa oženil a korunoval ju v Uspenskom chráme. Fakt, že bola katolícka Poľka, narušil jeho mystickú povesť a Marine zakrátko začali hovoriť Striga Marinka. O deväť dní neskôr o štvrtej nadránom bojari rozozvučali zvony a zatarasili vstup do paláca. Dmitrij vyskočil z okna, ale zlomil si nohu a zasiahlo ho najmenej dvadsaťjeden strelných a bodných rán. Bojari sa rozhodovali, koho zvoliť za nasledujúceho cára, a začali zvažovať práva Romanovovcov, berúc do úvahy ich vzťah k právoplatnému rodu. Jeden brat, Ivan, nebol obľúbený, druhý, Filaret, bol mních, takže do úvahy prichádzal jedine Filaretov syn Michail. Bol však primladý. Napokon si zvolili vodcu prevratu Vasilija Šujského, príslušníka ďalšej vetvy riurikovského rodu a neúspešného sprisahanca, z ktorého sa stal cár Vasilij IV. Filareta zvolili za patriarchu pravoslávnej cirkvi.

Lžidimitrijovo nahé vypitvané telo vystavili na verejnosti. „Hlavu mu napichli na kôl a vedľa nej ležal jeho mozog“, do úst mu vopchali gajdy potulného speváka, čo malo symbolizovať, že hral čertovu pesničku. Jeho odrezané genitálie hodili k ostatným vnútornostiam. Filaret Romanov intrigoval proti Vasilijovi IV., až kým ho nevyhodili a neprikázali mu vrátiť sa na stolec do Rostova.

Duch nemŕtveho cároviča Dmitrija putoval po krajine. Studnica vernosti národa k vymretému rodu Ivana Hrozného bola hlboká. Na čelo armád sa postavilo viac než desať rozličných dobrodruhov a všetci vyhlasovali, že sú synovia či vnuci Ivana Hrozného. No jeden z nich, Lžidimitrij II., dokonca ešte záhadnejší ako prvý, predstavoval skutočnú hrozbu.

Bol bývalý učiteľ, hovoril plynulo po poľsky a po rusky, zrejme konvertoval zo židovskej viery a postupoval na Tušino neďaleko Moskvy, kde sa k nemu pridala Striga Marinka, vdova po Lžidimitrijovi I. Keď zbadala drsného Lžidimitrija II. prezývaného Zbojník, striaslo ju. Nemala inú možnosť, iba ho uznať za manžela. Potom sa zobrali – v tajnosti, pretože, keby bol Zbojník naozaj Lžidimitrij, boli by dávno manželia. Zakrátko prišla do iného stavu.

Medzitým sa Filaret v Rostove opäť stretol s niekdajšou manželkou Marfou a synom Michailom, ale ich utrpenie sa ešte neskončilo. V Moskve cár Vasilij Šujskij prehrával vojnu so Zbojníkom, preto si zavolal na pomoc švédskeho kráľa. Ten prenikol do ruského vnútrozemia a napokon obsadil Novgorod.

Zbojníkovi kozáci dobyli juh a postupovali na Rostov, ktorý Filaret bránil až do októbra 1608, keď ho zajali. Zbojník ho vymenoval za patriarchu. Rozpad Ruska bol neodolateľne lákavý najmä pre susedných Poliakov a Švédov, ktorí súperili o moc v oblasti Baltského mora a jedni aj druhí boli úzko spätí s ruskými bojarmi a kupcami. Ivan Hrozný dvadsaťštyri rokov viedol vojnu proti obom kráľovstvám, aby ovládol Baltik aj samotné Poľsko. Poľské kráľovstvo a litovské veľkovojvodstvo sa krátko predtým spojili do obrovského nového štátu, ktorý zahŕňal veľkú časť súčasného Poľska, Ukrajinu, Bielorusko a pobaltské štáty. Po Ivanovom šialenom vyplienení kupecké mesto Novgorod bezpochyby usúdilo, že mu bude lepšie v rukách Švédov. Preto bolo neodvratné, že rastúce sily začalo lákať hodovanie na ruskej zdochline.

Keď Švédi dobyli Novgorod a sever, poľský kráľ Žigmund III. bol prostredníctvom intríg vlastných veľmožov nechtiac vtiahnutý do vojny a chcel Švédov zastaviť. Zbojník ušiel na juh, zatiaľ čo Vasilija IV. zosadili z trónu v palácovom prevrate, ktorý zorganizovali siedmi najvplyvnejší bojari vrátane Ivana Romanova. Z bývalého cára urobili mnícha a neskôr zomrel v poľskom väzení. Stretli sa, aby si zvolili nového panovníka. Filaret navrhol Michaila. No keď prišla správa, že Zbojník zhromaždil na juhu novú kozácku armádu, bojari usúdili, že potrebujú dospelého muža s armádou, a tak si za cára zvolili Vladislava, syna poľského kráľa.

Moskvu v tom čase okupovali poľskí žoldnieri, ktorí vyrabovali cársku klenotnicu v Kremli. Filareta poslali vyjednávať s poľským kráľom a Michail ostal so strýkom Ivanom v Kremli, ktorý okupovali Poliaci.

Filaret, podľa všetkého úprimne oddaný poľskému cárovi, sa stretol s kráľom Žigmundom neďaleko Smolenska a žiadal, aby Vladislav konvertoval na pravoslávnu cirkev. Poliaci však nevideli dôvod, aby sa ich knieža zrieklo katolíckej viery. Filareta zajali a posadili do väzenia v Poľsku, zatiaľ čo Novgorod na protest proti poľskému kandidátovi navrhol, aby sa ruským cárom stal švédsky kráľ Gustáv Adolf. Až do decembra roku 1610 Moskva sa zdala byť odsúdená na zánik, no v cárovej neprítomnosti o všetkom rozhodovala hlava pravoslávnej cirkvi, ktorou bol v tom čase patriarcha Germogen. Ten sa odvážil prehovoriť a vyzval národ na svätú vojnu proti zahraničným votrelcom. Poliaci Germogena zatkli a za svoju odvahu zaplatil životom. Zo spomínaného povstania však vzišla voľba romanovovského cára.

Na výzvu odpovedala koalícia národovcov a dobrodruhov z Nižného Novgorodu. Zbojníka zabili vlastní telesní strážcovia ako odplatu za mnohé zverstvá, no ťažkosti s údajnými cármi sa ešte celkom neskončili. Striga Marinka, poľská cárovná oboch Ložidimitrijov, porodila chlapca. V mene svojho malého syna známeho ako Malý Zbojník sa v sprievode kozákov vybrala pripojiť k domobrane Nižného Novgorodu. V marci roku 1611 nezvyčajní spojenci vyrazili na Moskvu. V urputnom boji Poliaci mesto podpálili a stiahli sa do Kremľa, kde zajali Michaila a bojarov. Domobrane sa však nepodarilo poraziť Poliakov a rozpadla sa.

Na jeseň roku 1611 v Nižnom Novgorode schopný vojak, no šľachtic stredného pôvodu knieža Dmitrij Požarskij a miestny kupec Kuzma Minin napokon zhromaždili armádu národného oslobodenia a postupovali na Moskvu. Podporoval ich šľachtický vojenský veliteľ a nedávny podporovateľ Zbojníka knieža Dmitrij Trubeckoj – zatiaľ čo Striga Marinka s Malým Zbojníkom utiekli na juh.

Národovci porazili Poliakov, odrezali im cestu od zásobovania a potom zaútočili na Kremeľ, kde Poliaci s bojarmi začali trpieť hladom. Po celej pevnosti sa povaľovali mŕtve telá; neďaleko múra istý kupec našiel vrece s ľudskými hlavami a končatinami. Michail Romanov spolu s matkou celý čas žili v tejto rozľahlej márnici. Napokon, dvadsiateho šiesteho októbra roku 1612, bojari spolu s mladým Michailom Romanovom vyšli z Kremľa – Poliaci sa vzdali a väčšinu z nich zabili. Občianska vojna sa skončila – až na Malého Zbojníka na juhu.

Národovci okamžite zvolali Zemské zhromaždenie, aby si vybrali nového cára a zachránili otčinu. No bojari, ktorí iba o vlások unikli

mečom kozákov, dostali varovanie, že na znak trestu za zradu sa na zhromaždení nemajú ukazovať. Michail Romanov a jeho matka boli šťastní, že vyviazli živí, zmizli na vidiek a našli útočisko v Ipatievskom kláštore. Nik nevedel, kam sa pobrali – a spočiatku sa o to nik nestaral. Romanovovci poškvrnení spoluprácou s nepriateľom boli pre mnohých navždy odpísaní.

V mrazivom januári roku 1613 sa v zničenom Kremli zišlo osemsto delegátov. Táborili v sieňach bez strechy a stretávali sa niekedy v Pririečnom paláci, inokedy v Uspenskom chráme. Postili sa v nádeji, že dostanú vnuknutie, no ostali rozdelení. Veľmoži podporovali brata švédskeho kráľa, knieža Karla-Filipa, zatiaľ čo nižšia šľachta a kozáci nástojili na ruskom cárovi. Knieža Požarskij bol hrdinom dňa, ale nebol bojar a jeho rodina nebola bohatá ani významná. Kozáci navrhli svojho vodcu knieža Dmitrija Trubeckého, potomka litovských vladárov a úspešného korzára, no pre ostatných bol poškvrnený blízkym vzťahom so Zbojníkom.

Keď všetkých spomenutých odmietli, ataman donských kozákov navrhol Michaila Romanova. Zazneli hlasy, že je primladý. Zhromaždenie ho odmietlo. Potom bola predložená petícia navrhujúca Michaila, ktorý si získal prívržencov ako všeľudový kandidát – keďže bol bratanec posledného právoplatného cára, bol prijateľný pre konzervatívnych bojarov aj pre kozákov, lebo jeho otec bol patriarchom v čase Zbojníkovej vlády. Bol primladý, aby mal osobných nepriateľov alebo aby ho obviňovali zo strýkovej spolupráce s Poliakmi – a neprítomnosť jeho otca znamenala, že ním nik nemanipuluje. Dokonalý pešiak.

Siedmeho februára kozáci vyhrali hlasovanie za „nášho zákonitého cára Michaila Fiodoroviča“, no niektorí bojari, ktorí sa pridali k zhromaždeniu, uprednostňovali Švéda. Kozáci obkolesili paláce bojarov a obvinili ich, že sa zapredali cudzincom. Zástupy boli na strane nevinného chlapca. Bojari odporučili za Michailovho protikandidáta Ivana Romanova, ale on sám navrhol najvýznamnejšieho a najbohatšieho z bojarov, majiteľa stotridsiatich štyroch tisícov akrov, knieža Dmitrija Mstislavského, ten však ponuku odmietol.* Za Mi-

* Dvaja z najzjavnejších kandidátov neboli prítomní: Michailov otec Filaret Romanov a knieža Vasilij Golicyn boli v zajatí v Poľsku. Filareta vylúčili, pretože sa stal kňazom, no Golicynove osobné predpoklady – pochádzal od vznešeného Gedemina, zakladajúceho veľkokniežaťa Litovska, bol významný bojar, nepredstaviteľne bohatý a mal osobnú prestíž – boli bezchybné. Keby bol prítomný, táto kniha mohla byť o dejinách rodu Golicynovcov – ibaže taký predobraz pôvodu by sa možno nepáčil kozákom, ktorí mali pri hlasovaní prevahu.

chaila agitovali aj jeho bratanec Fiodor Šeremetev a knieža Dmitrij Čerkasskij, ale ani oni neboli svojím kandidátom nadšení. Sotva vedel čítať a písať, bol chorľavý a málo inteligentný, ale jeho panovačný otec Filaret bol v zajatí a samoľúbeho Trubeckého si kúpili za rozsiahle majetky a vysoké tituly. „Zvoľme si Míšu Romanova," napísal Šeremetev, „pretože je ešte mladý a neveľmi múdry. Poslúži našim zámerom." No kozáci im vzali rozhodovanie z rúk, keď jeden z poľských šľachticov oznámil uväznenému Filaretovi: „Donskí kozáci zvolili tvojho syna za panovníka."

Rozhodnutie muselo byť jednohlasné. Po dvoch týždňoch sa zhromaždenie dva dni postilo a napokon dvadsiateho prvého februára delegáti postupne podľa postavenia hlasovali za Michaila. Za múrmi Kremľa na Krásnom námestí čakali zástupy obyvateľov, až kým riazanský metropolita Fiodorit nevyšiel na pódium a nezvolal: „Michail Fiodorovič Romanov!" Michail bol teda odsúhlasený za jasotu ľudu a na základe voľby, ako pri kozáckych atamanoch. No všetci chápali, že na také falošné čachrovanie treba zabudnúť a vyhodiť si ho z hlavy. Skutočným cárom mohol byť iba ten, koho požehnal Boh. A vyšiel najavo ďalší háčik. Kde sa nachádza nový cár? Nik to presne nevedel.

Len čo sa správa o Michailovi dostala k Poliakom, vyslali kozákov, aby ho zavraždili. Vraj je niekde pri Kostrome. Prečesali celú oblasť a dozvedeli sa, že roľník Ivan Susanin vie o jeho pobyte. „Kým sme my, veľký vladár, boli v Kostrome," napísal neskôr Michail, „Poliaci a Litovčania vtrhli do oblasti, no Susanin ich zaviedol na nesprávny chodník a oni ho podrobili obrovskému a nepredstaviteľnému mučeniu, aby im prezradil miesto pobytu veľkého vladára. Ale Ivan, hoci o nás všetko vedel, nič nepovedal, preto ho umučili na smrť."*

Michail však bol stále nezvestný. Druhého marca roku 1613 sa z Moskvy vypravili vyslanci, aby cára našli, ale ako sme sa dozvedeli v Úvode, keď mu ponúkli trón, jeho matka zvolala: „My sme nikdy ne-

* Pravdu o osude Ivana Susanina potvrdil cár Michail vo výnose iba o šesť rokov neskôr. Bol to začiatok oficiálneho mýtu Romanovovcov. Osobitnú úlohu v jeho prikrášlení zohral Nikolaj I. Keď skladateľ Glinka zložil operu Ivan Susanin, Nikolaj I. zmenil jej názov na Život za cára, čím sa jasne potvrdil jej zámer a stala sa polooficiálnou hymnou Romanovovcov. (Opera patrila k najobľúbenejším Stalinovým hudobným dielam.) Potomkov hrdinsky verného cárovho poddaného pozývali na všetky korunovácie Romanovovcov až po Nikolaja II. v roku 1896 a dostalo sa im mimoriadnej pocty počas osláv trojstého výročia trvania dynastie v roku 1913.

chceli, aby bol cárom. Michail nie je dosť starý a všetky vrstvy národa hriešne zradili predchádzajúcich panovníkov a pre tieto hriechy Moskovský štát stratil Božie požehnanie! A pri pohľade na všetku túto zradu, klamstvá, hanbu, vraždenie a zneuctievanie predchádzajúcich vládcov ako sa budú po toľkej neúprimnosti a zrade správať hoci aj k pravému cárovi?“

Rozhovory pokračovali a mníška Marfa prichádzala s čoraz praktickejšími a konkrétnejšími výhradami: „Chlapcovho otca Filareta utláčajú“ v poľskom žalári. Nemôže sa stať, že ho poľský kráľ potrestá? A ako môže chlapec prijať trón bez otcovho súhlasu?

Vyslanci dostali inštrukcie, že ak Michail odmietne, majú ho „prosiť všemožnými spôsobmi, aby sa zľutoval a stal sa naším cárom, lebo v týchto voľbách si ho vybral Boh“. Marfa sa zaujímala, z čoho budú vydržiavať armádu, keď je krajina bez groša. Ako ho môžu korunovať, keď korunu ukoristili? Ako sa dostanú do Moskvy cez územie posiate znepriatelenými vojskami?

Veľmoži odpovedali, že Michaila Romanova nik nezradí, lebo je následníkom posledného právoplatného cára Fiodora, ktorého matka pochádzala z rodu Romanovovcov. Zvolili ho jednohlasne všetky vrstvy. A dohodnú oslobodenie jeho otca. Romanovovcov ich naliehanie napokon presvedčilo. Michail súhlasil.

Vo vzdialenom Poľsku Filaretovi oznámili, že jeho syn bol zvolený za cára. Filaret zúril, že Michail prijal trón bez otcovho súhlasu. „Keď som od neho odchádzal, bol celkom malý a nemal rodinu.“ Potom pokrčil plecami: „Čo mal môj syn robiť?“

Sprievod postupoval na Moskvu a Michail sa na každom kroku ponosoval. Devätnásteho apríla sa zastavili v Jaroslavli, kde znovu podľahol panike: „Nikdy nám nezišlo na um, že by sme mali vládnuť takej obrovskej dŕžave – navyše ešte nie sme ani dospelý. Moskovský štát je v troskách a Moskovčania sú vzhľadom na spáchané hriechy slaboduchí… Ako sa môže právoplatnému dedičnému vladárovi, tobôž takému, ako som ja, v Moskve dariť?“

„Maj zľutovanie s nami, sirotami, veľký vladár,“ odvetili veľmoži prosiac cára, aby sa ponáhľal. V Jaroslavli Michail otáľal, lebo „kozáci na nás neprestajne útočia a my nemáme nič. Z čoho budeme platiť vojakov? A zakrátko môžeme čakať aj Litovčanov a Švédov!“ A vraj potrebuje cárske insígnie: bez nich si bude pripadať ako cisár bez šiat.

Sedemnásteho apríla sa konečne rozhodol pokračovať v ceste. „Pri-

chádzame pomaly, s nedostatočným vybavením, naši sluhovia sú na tom zle a veľa strelcov a kozákov musí ísť pešo," frflal pred delegátmi zhromaždenia – a „dokonca neprišli ani mnohí naši dvorania". Keď doputovali ku kláštoru Najsvätejšej trojice neďaleko Moskvy, určil, ktoré izby Kremľa majú zrekonštruovať preňho a pre jeho matku. Dvadsiateho ôsmeho apríla sa obaja verejne rozhorčili. Metropolita Feodorit a bojar Fiodor Šeremetev naliehavo napísali do Moskvy, že „vladár a jeho matka sa nahnevaní a so slzami v očiach osopili na adresu všetkých vrstiev zhromaždených v kláštore".

„Vzdali ste nám poctu a tvrdili ste, že ste dostali rozum a vzdali sa lúpežného života, ale bola to lož," vykrikovala matka.

„My, vaši otroci," odvetili vojvodcovia Požarskij a Trubeckoj, „sme pretrpeli hlad, príkoria a neúprosné boje. Teraz s nami mnohí čakajú na predmestí Moskvy a prosia Vašu milosť, aby ich poctila svojou prítomnosťou." Inými slovami, je čas prestať nariekať.

Druhého mája Michail vkročil do posvätného mesta za hlaholu všetkých zvonov. Rusi pokladali Moskvu za svoje posvätné hlavné mesto, nový Jeruzalem. Dokonca aj v časoch náboženského fanatizmu cudzincov udivovala rituálna zbožnosť Rusov a ich prísne pravidlá správania. Ruskí muži nosili dlhé brady na znak posvätnej úcty k Bohu, dlhé rúcha, kaftany so skladanými rukávmi, čo im viseli takmer po zem, na hlavách nosili čiapky zo soboľa alebo čiernej líšky. Hudobné nástroje a fajčenie boli zakázané a vznešené ženy, či už panny alebo vydaté, sa smeli zdržiavať iba v rodinných *teremoch*, oddelených obytných priestoroch pre moskovské ženy, kde žili utiahnuté a chodili zahalené. Nič z toho však nezabránilo zvyčajným ľudovým radovánkam a pijatike. Obyčajné ženy často ležali uprostred cesty spité pod obraz boží.

Sprievod priviedol Michaila do šesťdesiatštyriakrového Kremľa, pevnosti, paláca a posvätného priestranstva nového Jeruzalema, na ktorý bol v tom čase poľutovaniahodný pohľad. Na námestí sa vŕšila kopa trosiek; stoličky a postele sa používali ako kurivo; paláce nahrádzali márnice, v ktorých sa počas dlhého obliehania zhromažďovali mŕtvoly. Nesúrodý komplex vladárových obytných priestorov – trojpodlažný drevený Teremský palác s pozlátenou trónnou sieňou vyzdobenou freskami, Zlatá komnata a priľahlý Fazetový palác – narýchlo opravili, aby boli pripravené na korunováciu. (Zmeny, ktoré navrhol nový cár – dobudovať dve podlažia, kde bude bývať cárska rodina – trvali ďalšie tri roky.) Prvé mesiace Michail

býval v palácoch svojich šľachticov, ktorí si tradične budovali sídla v Kremli.

Kremeľ bol postavený na návrší pri sútoku riek Moskva a Neglinná ako kniežacia rezidencia v polovici dvanásteho storočia, v časoch, keď Moskva bola iba neveľké mesto v porovnaní s mestami významných ruských kniežatstiev Vladimírom a Rostovom a republikou Veľký Novgorod. V roku 1326 Ivan I., známy ako Boháč, postavil Uspenský chrám, kde korunovali veľkokniežatá, a Chrám archanjela Michaila, kde ich pochovávali. Ivan presadil Moskvu za centrum náboženstva a najvyššej moci, no skutočným zakladateľom Kremľa bol Ivan Veľký – čo bolo Michailovi určite známe. Na radu manželky, byzantskej kňažnej vzdelanej v Taliansku, Ivan najal talianskych renesančných majstrov a dal im prestavať oba chrámy, vybudovať zvonicu pomenovanú po ňom, vyzdobiť Fazetový palác a opevniť ruskú akropolu červenými múrmi s cimburím a vežami, ktoré teraz vyzerajú autenticky rusky, hoci v tom čase každému pripadali exoticky – taliansky.

Michail prechádzal so sprievodom po Chrámovom návrší svojho posvätného obydlia, aby sa pomodlil v Uspenskom chráme s piatimi vežami, kde mu veľmoži prisahali vernosť. Chlapec musel prevziať posvätnú charizmu monarchie, a to sa dalo dosiahnuť jediným spôsobom – prostredníctvom rituálov korunovácie. Monarchia predne-dávnom prestala existovať: korunovácia musí premeniť Michaila na zosobnenie jej obnovy. Duchovný okamih sa však začal bezbožnou hádkou.

Ráno jedenásteho júla roku 1613, deň pred sedemnástymi narodeninami, sa chlapec – cár stretol s bojarmi v Zlatej komnate, no stretnutie sa zakrátko zvrhlo na dišputu o prednosti, kombinácii rodinného pôvodu a dĺžke služby, ktoré na obnovenom dvore nadobúdali obrovský význam. Michail prikázal, aby počas korunovácie pravidlá prednosti dočasne zrušili, no keď mu tajomník oznámil, že korunu by namiesto nafúkaného veliteľa kniežaťa Trubeckého (ktorý sa tiež uchádzal o cársky trón) radšej niesol jeho strýko, Trubeckoj to odmietol, lebo vraj má vznešenejší pôvod. „Je pravda, že máte vznešenejší pôvod ako Ivan Romanov," odvetil Michail, „ale jeho teraz treba pokladať za vznešenejšieho, lebo je môj strýko." Trubeckoj neochotne súhlasil, že namiesto koruny ponesie panovnícke žezlo.

V ten deň o druhej popoludní Michail, oblečený v zlatom rúchu v byzantskom štýle, ktoré predtým posvätil metropolita Jefrem (naj-

významnejší cirkevný predstaviteľ – keďže patriarcha, cárov otec Filaret, bol stále vo väzení), vkročil do Fazetového paláca. Bojari si pred krehkým chlapcom ľahli tvárou k zemi.

Keď sa rozozvučalo tridsaťtri kremeľských zvonov, z červenej verandy vyšli dvorania a bojari a na purpurových vankúšoch niesli nanovo zhotovené kráľovské insígnie: korunu, jablko (to niesol Požarskij), žezlo a zlatý podnos. Tri razy sa poklonili, potom pokračovali dolu hlavnými schodmi a cez Chrámové námestie k Uspenskému chrámu. Tam ich čakal chrámový arcikňaz, ktorý pokropil cestu k chrámu svätenou vodou, aby Michail kráčal iba po posvätnej pôde. Cár vstúpil do chrámu za spevu chorálu *Veľa rokov*, keďže pri pravoslávnych bohoslužbách sa ani vtedy nepoužívali hudobné nástroje. Keď zastal pred ikonami zlatého ikonostasu, Jefrem požiadal Boha o požehnanie. Potom prišiel na rad Michail, chlapec, ktorý sa dovtedy nezúčastnil na podobnom obrade, nehovoriac o tom, že by oficiálne prehovoril na verejnosti, a vyhlásil, že za predchádzajúcich pätnásť rokov, od smrti posledného právoplatného cára, jeho strýka Fiodora, syna Ivana Hrozného, bolo Rusko kruto skúšané. Teraz musia Rusi nastoliť mier a poriadok.

Jefrem uviazal chlapcovi okolo krku relikviár s trieskou z Pravého kríža, potom mu posvätil hlavu a vyslovil požehnanie, akoby vysväcoval kňaza. Napokon mu položil na hlavu korunu (vlastne čiapku) Monomacha lemovanú kožušinou, ozdobenú rubínmi a smaragdmi, a podal mu jablko a žezlo. Michail si sadol na Monomachov trón. Byzantský cisár Konštantín Monomach, podľa ktorého bola čiapka pomenovaná, ju nikdy nevlastnil, v skutočnosti to bola mongolská vladárska prilba prispôsobená štrnástemu storočiu a drevený trón s vyrezávanými levmi a byzantskými výjavmi, ktoré zhotovili pre Ivana Hrozného. Jefrem vyhlásil Michaila za veľkoknieža, cára a zvrchovaného panovníka Ruska. Napokon si Michail sňal korunu, položil ju na zlatý podnos a podal strýkovi Ivanovi Romanovovi, žezlo odovzdal Trubeckému (ktorému sa nepáčil taký poriadok) a jablko bratancovi Šeremetevovi. Potom mu pomazali hlavu sväteným olejom, čím spečatili jeho posvätné vodcovstvo. Nakoniec pri obrade, ktorý dodržal každý cár až do roku 1896, prešiel do Archangeľského chrámu, kde sa pomodlil pri hroboch Ivana Hrozného a Fiodora, zatiaľ čo knieža Mstislavskij tri razy vyhodil nad cárovu hlavu mince na oslavu blahobytu ženícha Ruska. V skutočnosti však bol chudobný ako kostolná myš.

Michail bol obkolesený nejednotnými bojarmi, z ktorých podaktorí dokonca sami túžili po cárskej korune. Švédsky a poľský kráľ zhromažďovali armády, aby ho odstavili; tatársky chán plienil juh a Malý Zbojník, nepravý vnuk Ivana Hrozného, vládol na dvore v Astracháne. Krajina bola na dne. Šance na úspešné vládnutie nikdy neboli také mizerné.

Michail bol politicky neskúsený a dokonca aj tí, čo ho podporovali, ho opisovali ako prostoduchého a utiahnutého. Cudzinci si všimli jeho vľúdny úsmev, ale v priebehu dlhej vlády sa iba niekoľko ráz nahneval tak, že to stálo za pozornosť. Väčšinu času bol chorý. Triasli sa mu viečka, mal slabé nohy, je však ťažké určiť, či príčinou bola iba slabá nátura, alebo jeho zdravotné problémy súviseli s traumou, ktorú prežil v detstve. Bol puntičkársky nábožný – presne ako sa čakalo od cára. Mal rád nové prístroje, zbieral hodiny a páčili sa mu západné zábavky – v Paláci rozkoší zamestnával skupinu akrobatov, klaunov a trpaslíkov. Tých spolu s rozlične znetvorenými ľuďmi pokladali za maskotov prinášajúcich šťastie, ale zároveň boli vyjadrením cárovej výnimočnosti: Michailovým obľúbeným spoločníkom bol trpaslík Mosiaga. Tancovalo sa, hralo na bubny a chodilo po lane. Cár bol vášnivý záhradník a poľovník. Všetko naznačuje, že išlo o pasívneho, dobrosrdečného a veselého chlapca, ktorý mal rád bežnú prácu a poriadok. Nemáme jeho portréty z každodenného života: jeho obraz milého cára bol dôležitejší ako schopnosť robiť rozhodnutia.

Chlapec-cár spočiatku vládol s bojarmi a členmi Zemského zhromaždenia. Súhlasil, že nedá „nikoho popraviť bez spravodlivého súdu a spolupráce s bojarmi“. Zhromaždenie zasadalo takmer nepretržite. Kremeľ ovládal Požarskij a hrdinovia povstania, ktorých rozoslali na všetky strany bojovať s nepriateľmi režimu. Michailovo zvolenie bolo prejavom národného odporu, mal za úlohu koordinovať skazu votrelcov, a tak Romanovovci hneď od začiatku museli preberať aj vojenské velenie.

Jeho generáli najskôr porazili armádu Malého Zbojníka a Strigy Marinky a oboch zajali. Jej posledného manžela, kozáckeho atamana Zaruckého, napichli na kôl na Krásnom námestí; Marinka zomrela v hladomorni; štvorročného Malého Zbojníka obesili na kremeľskom múre. Nebol čas riskovať. Tatári, Poliaci a Švédi boli prinajmenšom rovnako zakrvavení. Pätnásteho októbra 1615 Švédi podpísali mier v Stolbove a vrátili Novgorod, no Gustáv Adolf položil základy Švédskej ríše v Livónsku; Rusko bolo odrezané od Baltského mora.

Michail sa teraz mohol sústrediť na svojho hlavného nepriateľa, Poliakov, na čele s najlepším veliteľom – Požarským. Nik však nezabúdal, že Michailov otec Filaret je ešte vždy v poľskom väzení. Cárov prvý list Filaretovi jasne naznačoval, že otca pokladá za ozajstnú možnú silu vo vláde: „Najctihodnejšiemu a najvznešenejšiemu metropolitovi, otcovi otcov, veľkému vladárovi Filaretovi, hodnému posvätného a božského vysokého postavenia, usilovnému hľadačovi stratenej ovečky: tvoj syn, potomok tvojej žiarivej vetvy, Michail, cár a veľknieža, zvrchovaný vládca Ruska sa ti hlboko klania po zem…“

V poľskom zajatí po stretnutí so synovým prvým vyslancom pod dozorom väzniteľov Filaret pripomenul bývalé dobré vzťahy s Poliakmi, ktoré sa zhoršili zvolením jeho syna za cára. „Až doteraz som konal v dobrej viere, no teraz môjho vlastného syna zvolili za cára. Tým ste sa voči mne dopustili neprávosti. Mohli ste zvoliť niekoho iného, navyše ste to spravili bez môjho vedomia…“ V tom bola celá podstata: „Stal sa vladárom nie z mojej, ale z Božej vôle.“ Poliaci boli rozhodnutí zničiť Michaila a zrejme vôbec nezamýšľali pustiť jeho otca na slobodu – navyše v istom momente cár bude musieť vyhlásiť predvádzanie neviest a vybrať si manželku.

Michail aj ľudia, ktorí ho zvolili, zúfalo túžili po skutočne posvätnom cárovi s veľkolepým cárskym dvorom – aby to vyzeralo, že ukrutnosti predchádzajúcich desiatich rokov sa nikdy nestali. Bolo treba vykonávať obrady, obnoviť tradície, ale dvor bolo treba vytvoriť nanovo – od základov – a všetko nové malo vyzerať tradične. Rozpad, ktorý nasledoval po smrti Ivana Hrozného, ukázal, čo sa stane, keď zvrchovaný vládca zničí opozíciu a samoderžavie ostane bez pevných základov. Od samého začiatku Romanovovci vládli s jadrom významných rodín, ktorým ako odmenu za vojenskú službu dočasne prideľovali územia, *pomestia*.

Prví Michailovi dvorania obnovili obrady posvätnej monarchie. V opevnenej prijímacej sieni vyzdobenej biblickými výjavmi mladý cár, odetý v rúchu ozdobenom briliantmi a briliantmi posiatej čiapke so sobolím lemovaním, so zlatým žezlom v ruke sedel na vyvýšenom tróne so štyrmi pozlátenými stĺpmi a zlatým orlom na vrchole každého z nich. Vedľa trónu na striebornej pyramíde a zlatom podnose ležalo zlaté vladárske jablko veľké ako kolkárska guľa. Po oboch stranách stáli bojari a úradníci v bielych damaškových plášťoch, v čiapkach lemovaných rysou kožušinou a v bielych čižmách, na krku mali zlaté reťaze a na pleciach sa im leskli strieborné sekerky.

Michailov život sa riadil náboženskými obradmi, ktoré často trvali od svitania do súmraku, a prísnym dodržiavaním všetkých sviatkov – bez nich sa neobišiel takmer ani jediný deň v roku. Šiesteho januára, na Deň zjavenia Pána, sa cár obkolesený dvoranmi a muškietiermi, *streľcami*, elitným oddielom, ktorý založil Ivan Hrozný, odobral k diere vysekanej do ľadu na rieke Moskva, aby „posvätil vody Jordánu". Tento obrad povyšoval Moskvu na Jeruzalem a Rusko na Svätú zem.

Obnovila sa hierarchia na dvore. Vo všetkých absolutistických monarchiách sa priazeň merala blízkosťou k vladárovi. V Moskve sa to vyjadrovalo zvratom „upútať na seba jasný zrak vladára". Dvor bol strediskom moci, kde šľachtici dávali najavo svoje uznanie a ponúkali služby monarchovi, ktorý im za to prideľoval úrady, pozemky, moc, tituly a manželstvá, a za to všetko čakal od nich pomoc pri velení armády a organizovaní mobilizácie zdrojov. Dvor kupčil s mocou, umožňoval účastníkom zhromažďovať bohatstvo, zjednocoval jeho členov v spoločnej oddanosti vladárovi – no zároveň im umožňoval súťažiť bez uchyľovania sa k občianskej vojne či revolúcii. Tu rozohrávali svoje konflikty – politické súperenie, sexuálne intrigy –, nad ktorými vynášal súdy vladár a jeho dôveryhodní stúpenci. Nik nezabúdal na Obdobie smuty a samoderžavie pokladali za základ nielen pre zjednotenie krajiny a znovunadobudnutie stratených území, ale aj za prostriedok, ktorým sa malo zabrániť návratu do chaosu. Len čo sa Romanovovci usadili na tróne, zriedkakedy sa spochybnila právoplatnosť ich rodu.

Každé ráno sa bojari a dvorania* dostavili na Hlavné schody vedúce z Chrámového námestia do cárových súkromných komnát v Teremskom paláci. Nižší úradníci, „ľudia námestia", čakali dolu, no

* Do cárskej rady bolo zvolených približne desať bojarov. Niekoľkých povýšil do funkcie osobných bojarov. Bez ohľadu na svoje bohatstvo sa bojari v listoch cárovi vždy podpisovali zdrobneninami, napríklad: „Vaši pokorní rabi Miťka a Saška". Pod nimi slúžili akísi komorníci, *okoľničie,* potom zbor šľachticov, *dumnyje dvoriane.* Úradníci nízkeho pôvodu, *diaki,* v skutočnosti riadili štátne oddelenia a najdôležitejší z nich boli vymenovaní za členov cárskej rady, *dumnyje diaki.* Tieto štyri najvyššie vrstvy zasadali v cárskej rade a z nich sa vyberali ministri a dvorania. Predsedovia približne päťdesiatich vládnych oddelení, *prikazy,* spravovali dvor a krajinu – niektoré boli politické ako, Zahraničný úrad alebo Vznešená pokladnica, niektoré oblastné, ako Kazanský úrad, iné osobné, ako Veľký dvorný úrad. Na dvore, kde často dochádzalo k otravám, mala výrobu liekov pre cára na starosti Vladárska lekáreň a bola taká významná, že ju mal vždy na starosti hlavný minister. Cárov život však spravovali dvorania ako strážca pečate, majster koní alebo najdôvernejší muži s titulom *posteľniki,* ktorí obsluhovali cára v spálni. Požarskij, vojenský veliteľ, ktorý v podstate dostal Romanovovcov k moci, bol povýšený na bojara a zasypaný pozemkami, no absurdita nadradeného postavenia z neho činila objekt ustavičných sťažností bojarov a vyššie postavených rodín.

hŕstka šťastných, „ľudia komnát“, mohla vystúpiť vyššie. Cárske komnaty pozostávali z radu miestností s čoraz väčšou a nepreniknuteľnejšou posvätnosťou. Do Zlatej komnaty, tretej izby od cárskej spálne, mali prístup iba najvyššie postavení. Cár bol taký posvätný, že mu nik nesmel pozrieť do očí a poddaní ho smeli pozdraviť iba poležiačky, tvárou k zemi. Keď mu lekári púšťali žilou, jeho krv požehnali a pochovali do zvláštnej krvnej jamy, aby ju niekto nepočaroval.

V Kremli boli odjakživa dodržiavané najvyššie bezpečnostné opatrenia. Pre prípad, že by jeho najoslavovanejšia dobrosrdečná posvätnosť nestačila, Michail prikázal, aby každý, kto začuje „slovo či skutok proti cárovi“ – obávaná fráza, ktorá znamenala podozrenie zo sprisahania –, musí informovať jeho vykonávateľa moci Jurija Sulešova, konvertované knieža tatárskej Zlatej hordy, ktorý stál na čele úradu vyšetrovania. Už aj vtedy bol na dvore silný tatársky vplyv s mnohými konvertovanými kniežatami, no nik z nich nemal také významné postavenie ako Michailovi polotatárski bratanci kniežatá Čerkasskí. Dvor bol obnovený a Michail si už nemohol dovoliť čakať na otcov návrat. Potreboval manželku, čo bola obrovská a nebezpečná úloha na dvore, kde jedným z politických nástrojov bola otrava jedom. Koncom roku 1615 vyhlásil predvádzanie neviest.

Dvorania sa rozpŕchli po celom cárstve, aby vybrali mladé panny, zväčša zo strednej vrstvy. Tie dopravili do Moskvy, kde žili u príbuzných alebo v špeciálne vybraných sídlach. Zhromaždené kandidátky – spočiatku ich mohlo byť až do päťsto – zredukovali na šesťdesiat dievčat, ktoré ich rodiny vystrojili a vyparádili.

Súťažiace sa najskôr predviedli porote zostavenej z dvoranov a lekárov, ktorá vyradila najslabšie. Cárovi a jeho radcom poslali opisy dievčat, no okrem krásy a zdravia sa základné podrobnosti týkali aj ich príbuzenských väzieb ku kremeľským rodom. Kým kandidátky nervózne čakali, na dvore podrobne skúmali ich rodokmene.

Starobylá tradícia fascinovala návštevníkov zo zahraničia, ktorí predvádzanie neviest pokladali za jeden z najnezvyčajnejších zvykov Moskovčanov. Bol pre nich obrazom záhadného, ale užitočného majestátu zvrchovaného vládcu, v skutočnosti však išlo o cárovu praktickú odozvu na ťažkosti s hľadaním nevesty v zahraničí, pretože ruský dvor bol izolovaný a vzdialený. Predvádzanie neviest, neobmedzený obrad na výber bezúhonnej devy z radov provinčnej nižšej šľachty, mal za úlohu zmierniť nemilosrdnú súťaživosť dvorných frakcií. Cári

si želali oženiť sa pod vlastnú úroveň, aby sa vyhli väzbám s bojarskými skupinami, ktoré nechceli, aby nevesta mala prepojenie s ich súpermi. Všetci však tajne dúfali, že zvíťazí dievča, ktoré je s nimi v (akomkoľvek vzdialenom) príbuzenskom vzťahu.

Najvhodnejšie dievčatá vybrali do ďalšieho kola, na predvádzanie (*smotriny*). Predtým výber súťažiacich osobne zúžil cár, potom ich preveril hlavný predstaviteľ Veľkého dvorného úradu, po ňom lekári preskúmali ich plodnosť, podstatu celého obradu. Vyradené kandidátky dostali dary a poslali ich domov, no približne šesť šťastných finalistiek presťahovali so špeciálneho kremeľského sídla, kde ich predstavili cárovi. Ten označil svoj výber podaním vreckovky a zlatého prsteňa vyvolenej dievčine.

Predvádzania neviest neboli také čestné, ako sa na pohľad zdalo: výsledok sa nedal zmeniť, ale dal sa ovplyvniť. Posledné dievčatá predstavené cárovi boli výsledkom rovnako intenzívneho politikárčenia, akému mal vzniknutý obrad zabrániť. Umenie vyhrať v predvádzaní pred cárom tkvelo v tom, že dvorania vybrali viac než jednu vhodnú kandidátku. Viac nemohli spraviť. Cár nemohol ovplyvniť záverečný výber, no nik nemohol ovplyvniť jeho voľbu pri záverečnom predvádzaní.

Víťazka a jej otec si zmenili mená, čím ohlásili novú spriaznenosť s vladárom; dievča získalo titul cárovná a spolu s matkou sa presťahovalo do Teremského paláca na zaškolenie – ale aj pod ochranu, lebo ako sa Michailova nevesta zakrátko presvedčila, víťazke hrozilo nebezpečenstvo.

Tesne pred Vianocami roku 1615 sa dievčatá prišli predviesť Michailovi a ten si odovzdaním vreckovky a prsteňa vybral Máriu Chlopovovú zo strednej nižšej šľachty. Tá si zmenila meno na Anastáziu, dostala vyšší titul cárovná a spolu so starou matkou a tetou ju ubytovali na najvyššom poschodí Teremského paláca, zatiaľ čo jej strýko Gavril Chlopov nastúpil do služby na dvore. Výber však ohrozil najvplyvnejších Michailových dvoranov. Najviac mohli stratiť Fiodor Šeremetev, bratanec, ktorý cestoval do Kostromy ponúknuť mu trón, spravoval väčšinu vlády, a Michail Saltykov, synovec cárovej matky Marfy, ktorý bol s nimi v Kostrome. Saltykov a Marfa s výberom Chlopovovej nesúhlasili.

Asi šesť týždňov po zásnubách cár, Saltykov a snúbenicin strýko Chlopov kontrolovali turecké šable v zbrojnici. „Také šable sa dajú vyrobiť aj v Moskve," chvastal sa Saltykov, ktorý ako zbrojmajster spravoval zbrojnicu. Cár podal šabľu nastávajúcemu svokrovi s otáz-

kou, či si naozaj myslí, že jeho zbrojnica by mohla vyrobiť také majstrovské dielo.

„Podľa mňa nie," odvetil Chlopov. Saltykov mu vychmatol šabľu a obaja muži sa pustili do hádky pred cárom.

Zakrátko nevesta začala vracať a pred celým dvorom omdlela. Jej strýko neskôr potvrdil, že sa objedla sladkosťami, ale pravdepodobnosť, že ju niekto otrávil jedlom, vyvolala osudové otázky: Je dosť zdravá, aby vynosila deti? Nezatajila jej rodina nejakú chorobu? Cár a jeho matka nariadili Saltykovovi, aby sa postaral o zlepšenie zdravotného stavu dievčaťa – čo bolo neuveriteľne naivné a zlomyseľné. Saltykov jej začal podávať lieky z cárskej lekárne, po ktorých dostala kŕče a znovu vracala. Všetci boli zdesení – presne ako sa predpokladalo. Saltykov, ktorý zrejme odpornú intrigu zosnoval za podpory cárovej matky, podplatil lekárov, a tí vyhlásili, že dievča zatajilo, že trpí na nevyliečiteľnú chorobu a nemôže mať deti. Chuderku spolu s rodinou poslali do vyhnanstva na Sibír, jej otca vymenovali za guvernéra vo vzdialenej Vologde. Po šiestich týždňoch života na cárskom dvore sa rodine zrútil život. Michail dievča ľúbil, no radšej sa o celú záležitosť nezaujímal: necítil sa dosť silný, aby premohol matku. Tým sa však celá záležitosť neskončila.

V októbri roku 1617 armáda poľského kniežaťa Vladislava postupovala na Viarmu, vzdialenú dvestopäťdesiat kilometrov na východ, a tam sa vojsko zakopalo. Deviateho septembra nasledujúceho roka Michail zvolal Zemské zhromaždenie, aby zmobilizoval národ, a v jeho výzve sa odzrkadľovala panika. Prvého októbra Poliaci zaútočili na Moskvu a dostali sa až k bránam Arbatu, no keď prišla zima, v tejto poslednej bitke Obdobia smuty sa poľská armáda po vzburách a hlade rozpadla. Druhého februára roku 1619 Michail súhlasil so štrnásťročným prímerím podpísaným v dedine Deulina. Poľsku podľa neho pripadlo mesto Smolensk. Bolo to ponižujúce, no Michailovi sa podarilo udržať celistvosť krajiny, čo nebolo bezvýznamné – a získal aj čosi takmer rovnako dôležité.

Štrnásteho júna roku 1619 vtedy dvadsaťtriročný Michail sprevádzaný vzrušeným sprievodom pricestoval k rieke Prosna, ktorá bola vzdialená desať kilometrov od mesta, a čakal. Prichádzal koč s jeho sprievodom. Keď sa priblížil, vystúpil z neho jeho takmer sedemdesiatročný otec Filaret so sivou bradou. Po deväťročnom odlúčení sa syn a otec s dojatím objali, potom dlho ležali vystretí tvárou k zemi a plakali od radosti. Napokon sa vydali na návrat do mesta, Filaret

v koči, zatiaľ čo Michail kráčal popri ňom až do Moskvy, kde ich privítal hlahol zvonov a nadšené ovácie. O týždeň neskôr v Zlatej komnate patriarcha Jeruzalema Teofanes vymenoval Filareta za patriarchu.

Filaret, ktorý majstrovsky a vzdorovito prežil Ivana Hrozného a Fiodora, exil a mníšsky stav, dvoch Ložidimitrijov a poľské zajatie, už nikdy nebol iba obyčajným duchovným. Michail ho vymenoval za veľkopanovníka, prakticky spolucára – vládli spolu v diarchii. Patriarcha, ktorý mal sotva „priemerné znalosti Písma" čakal na vládu pridlho. Bol „popudlivý, podozrievavý a taký panovačný, že sa ho bál aj sám cár" – a pre jeho politické zručnosti v ňom mnohí videli jeho súčasníka kardinála Richelieua.

Listy medzi cárom a patriarchom dosvedčujú, že otec a syn sa oslovovali formálne. „Modlíme sa k všemohúcemu Bohu, aby sme videli Vašu svätú rozjasnenú a anjelskú tvár, pobozkali hlavu Vašej Svätosti a pokorne sa jej poklonili," napísal Michail. Filaret sa nezdráhal radiť – „A ako, Vladár, prikážete postupovať v otázke Krymu?" – a hneď odpovedal na vlastnú otázku: „Ja sa, Vladár, domnievam…" Prijímali vyslancov sediac bok po boku na navlas rovnakých trónoch, niekedy hrali diplomaticky odlišné úlohy. „Nevyhlasujte, že som to napísal ja," radil Filaret Michailovi v jednom prípade.

Prechovávali k sebe úctu, ale nemali dôverný vzťah. „Synova prirodzená náklonnosť," všimol si holandský posol, „sa vzhľadom na dlhé odlúčenie vzťahovala väčšmi na matku ako na otca." Spolu však mnohé dokázali vyriešiť. „Je napísané, ó, Panovník," napísal cár otcovi, „že Vaša Vznešenosť a náš otec a pútnik si želá byť v Moskve na Sviatok svätej Trojice, ale to nie je pre Vás vhodné, lebo cesta bude pre Váš koč neprejazdná. Azda by bolo lepšie, keby ste prišli v pondelok… No nech je, ako si želá Veľký Panovník."

Filaret bol pilierom Kremľa a nik nespravil viac na upevnenie moci Romanovovcov ako on. Riadil množstvo rozličných veľkolepých obradov a architektonických vylepšení, aby vynikla prestíž koruny.* Vlá-

* Filaret najal škótskeho architekta Christophera Gallowaya, aby prestaval kremeľskú Spasskú vežu, ku ktorej na radosť otca aj syna pridal hodiny. Vychutnával si strojenosť svojho superpatriarchátu: každú Kvetnú nedeľu Michail predvádzal Kristov príchod do Jeruzalema – na oslovi sa však neviezol on, lež patriarcha. S Monomachovou čiapkou a v plnom panovníckom šate sa cár modlil v Kremli v spoločnosti bojarov, potom vyšiel s patriarchom von, nasledovaný celým dvorom. Na pódiu na Krásnom námestí, ktoré zohrávalo úlohu Golgoty, cár držal za uzdu koňa (okázalo maskovaného za osla, vrátane falošných uší), patriarcha naň vysadol a potom sa všetci vrátili do kremeľského Uspenského chrámu. Po obrade sa patriarcha poďakoval cárovi za službu a vyplatil mu dvesto rubľov.

dol prostredníctvom dôveryhodných spoločníkov – oveľa mladšieho brata Ivana a bratancov Šeremeteva a polotatárskeho kniežaťa Ivana Čerkasského. Keď niektorý bojar prekročil deliacu čiaru, vystavoval sa uväzneniu. Deväť bojarov skončilo vo vyhnanstve. Filaret trávil veľa času vynášaním rozsudkov medzi bojarmi, ktorí sa sústavne hádali o postavenie na dvore a často medzi nimi dochádzalo aj k fyzickému násiliu. Veľa bojarov si ho pamätalo ako jedného spomedzi nich. Nevrlý, ale oddaný Lykov-Oboleský raz Filaretovi vynadal priamo v kostole. Filaret sa odrazu ocitol osamotený na vrchole. Ponosoval sa synovi, že spomedzi priateľov mu ostali už len Čerkasský, Lykov a brat Ivan.

No Filaretovou úlohou bolo predovšetkým splniť poslanie Romanovovcov a zmobilizovať Rusko. „Riadil všetko, čo súviselo s cárstvom a armádou" a za najnaliehavejšiu povinnosť pokladal pomstiť sa Poľsku. Reformovalo sa vyberanie daní; v cirkvi zavládla disciplína a jej pozemky sa pričlenili k panovníckemu rodu, čím sa položil základ jeho bohatstva. Majitelia pôdy dostali väčšie právomoci nad svojimi poddanými, no za odmenu museli byť vždy pripravení bojovať. Keďže pohraničné konflikty s Poľskom sa stupňovali, Filaret si uvedomoval, že poľskí a švédski nepriatelia sú technicky oveľa lepšie vybavení ako Rusko. No keďže Európu pustošila Tridsaťročná vojna, skúsených žoldnierov bol dostatok a Filaret najal aj anglických a škótskych dôstojníkov, aby modernizovali armádu. Dynastia však súrne potrebovala následníka – cár sa musel oženiť.

Štyri roky Michail odmietal čo len uvažovať o inej kandidátke a stále sníval o otrávenej Márii Chlopovovej. V roku 1621 Filaret ponúkol synovu ruku dvom zahraničným princeznám, no západní mocnári jeho neotesaný návrh povýšenecky odmietli – určite na Michailovu úľavu, lebo presvedčil otca, aby sa vrátili k Máriinmu prípadu. Filaret prikázal lekárom Billsovi a Bathserovi, aby vyšetrili vyhnané dievča, ktoré v tom čase žilo v Nižnom Novgorode, a tí sa vrátili so správou, že je celkom zdravá. Nato sa Filaret obrátil na zbrojmajstra Saltykova s otázkou, prečo tvrdil, že dievča trpí nevyliečiteľnou chorobou.

Filaret s Michailom zostavili súd za účasti Ivana Romanova, Ivana Čerkasského a Šeremeteva a vypočuli Saltykova aj jeho brata. Šeremeteva poslali do Nižného Novgorodu vypočuť Máriu, ktorá vysvetlila, že vracala iba raz – až kým jej Saltykov nezačal podávať tinktúru z cárskej lekárne.

Michail zúril. Saltykova prepustil a zakázal mu „pod hrozbou velezrady mariť cárove radosti a manželstvo. Cárova láskavosť k vám…

bola väčšia, ako ste si zaslúžili, no vy ste mali na mysli iba vlastné obohatenie a chceli ste zabezpečiť, aby sa vladárovej priazni netešil nik okrem vás". Saltykov unikol trestu smrti len preto, lebo nad ním držala ochrannú ruku cárova matka, ktorá zabezpečila, aby Saltykovovcov celkom nezničili – a jedného dňa sa mohli vrátiť.

Michail teda predpokladal, že sa už môže oženiť s Máriou Chlopovovou, no mníška Marfa odmietla požehnať ich zväzok – vraj ide o poškodený tovar. Cárova matka mala lepší výber: svoju príbuznú kňažnú Máriu Dolgorukú. Cár mal s matkou blízky vzťah, a tá predsedala predvádzaniu neviest, v ktorom si Michail zvolil jej kandidátku. Devätnásteho septembra roku 1624 sa cár oženil s Dolgorukou a matkine intrigy slávili víťazstvo. Ale o štyri mesiace nevesta zomrela.*

Nebol čas na zármutok. Michail sa musel znovu čo najskôr oženiť. Na nasledujúcom predvádzaní neviest podal vreckovku a prsteň Jevdokii Strešnevovej, dcére schudobneného nižšieho šľachtica. Počas zásnub ju Filaret dal prísne strážiť v Teremskom paláci. Piateho februára roku 1626 sa s ňou cár zosobášil a prvú noc strávili podľa tradície: s pšeničnými zrnom pod plachtou, snopom žita pod posteľou a ikonami nad hlavami.

Jevdokia trpela ustavičným zasahovaním svojej svokry mníšky Marfy, no aj bez toho bol život cárovnej ubíjajúco strohý a obmedzený. Domácnosť sa pravdepodobne riadila neveselým *Domostrojom*, pravidlami domácnosti, spísanými akýmsi mníchom v šestnástom storočí, podľa ktorých „neposlušné manželky treba kruto bičovať", zatiaľ čo tie poslušné treba zbiť iba „z času na čas, no pekne potajomky a tak, aby po úderoch päsťou neostali modriny".

Vznešené ženy žili oddelene v *tereme*, ktorý pripomínal islamský hárem. Chodili zahalené, bohoslužby sledovali cez mriežku; okná na ich koči boli zakryté závesom, aby sa nemohli dívať von a aby ich nebolo vidieť; a keď kráčali v cirkevných sprievodoch, museli sa schovávať pred verejnosťou za paravánmi, ktoré niesli sluhovia. V Teremskom paláci celý deň šili a pri vstupe do miestnosti alebo pri odchode z nej mu-

* Rodina Dolgorukých tvrdila, že pochádza z rodu kyjevského veľkokniežaťa Jurija Dolgorukého, ktorý v roku 1156 založil Moskvu. Bol to však mýtus. V skutočnosti sa ich pôvod datuje oveľa neskôr, od pätnásteho storočia, od vládcu Obolenska – kniežaťa Ivana Obolenského Dolgorukého. Nebol to posledný sobáš Romanovovcov s rodinou Dolgorukých, hoci sa tvrdilo, že manželské zväzky Romanovovcov s Dolgorukými sú prekliate. Dolgorukí popri Šeremetevovcoch, Saltykovovcoch a Golicynovcoch patrili k rodinám, ktoré pomáhali Romanovovcom vládnuť až do roku 1917. Aj predseda vlády Nikolaja II. Golicyn odišiel do vyhnanstva na Sibír s jedným z Dolgorukých.

seli pokľaknúť pred ikonami v posvätnom kúte. Chodili v sarafánoch, dlhých plášťoch so skladanými rukávmi, a na hlavách nosili čelenky nazývané *kokošniky*. Líčenie, ba dokonca aj zrkadlá boli zakázané ako démonické. Na nižších priečkach spoločenského rebríčka boli zásady oveľa miernejšie. Kupecké ženy si čiernili zuby, líčili sa nabielo, používali rúž a obočie aj mihalnice si maľovali čiernou farbou, „takže vyzerali ako keby im niekto posypal tvár hrsťou múky a po lícach prešiel štetcom". Nižšie vrstvy si užili viac zábavy, ľudia sa kúpali nahí v zmiešaných kúpeľoch, popíjali na uliciach, no presne takým pitkám mali zabrániť pravidlá zbožného života, ktoré sa tak prísne dodržiavali v *tereme*.

Cárovná Jevdokia tam však prekvitala. Prvé z jej desiatich detí, Irina, sa narodilo presne deväť mesiacov po svadbe: cárovné rodili v kúpeli Teremského paláca. Každé dieťa sa oslávilo hostinou v Zlatej sieni. Po ďalšej dcére sa v roku 1629 narodil následník Alexej a po ňom ďalší dvaja synovia.

Bývalý väzeň Poliakov Filaret dychtil po boji s Poliakmi, aj keď niektorí bojari sa domnievali, že Rusko ešte nie je pripravené na vojnu. Kráľ Žigmund III. zomrel. Poľsko-litovské spoločenstvo bolo obrovské, rozprestieralo sa od Baltského mora takmer k Čiernemu, ale bolo to čudné združenie dvoch samostatných kráľovstiev, konštitučný protiklad s dvoma vládami a jedným parlamentom, ktorý volili všetci šľachtici a v ktorom každý delegát mal právo veta. Tento parlament, *sejm*, vyberal kráľa, pričom nechával kráľovské voľby otvorené zahraničným machináciám. Výstrední poľskí vladári, nevýslovne bohatí veľmoži a široko rozvetvené úplatkárstvo často nechávali krajinu chradnúť v anarchickom očistci. Po poľskej okupácii Moskvy v Období smuty Poľsko ostalo úhlavným nepriateľom Ruska.

Filaretova vojna sa začala fraškou a skončila tragédiou. Zhromaždil úctyhodných šesťdesiattisíc mužov, no starosvetská moskovská armáda vedená hašterivými bojarmi bola zastaraná. Iba osemtisíc žoldnierov pod velením škótskeho plukovníka Leslieho a anglického plukovníka Sandersona sa mohlo vyrovnať moderným armádam bojujúcim v Tridsaťročnej vojne.* Keď Filaret poslal dvoch bojarov ob-

* V tradičných armádach Moskovskej Rusi slúžili šľachtickí prívrženci, *pomestčiki,* ktorí na revanš za *pomestia,* pôdu udelenú od cára, dodávali krajine vojakov. Tak Filaret zhromaždil dvadsaťšesťtisíc mužov, no mnohí z nich boli vyzbrojení iba lukmi a šípmi. Naverboval aj jedenásťtisíc kozáckych jazdcov a osemnásťtisíc Tatárov a Čuvašov na koňoch, vyzbrojených kušami. Dvadsaťtisíc mušketierov pôsobilo veľkolepejšie.

sadiť Smolensk, začali sa hádať, ktorý z nich má vyššie postavenie, a museli ich prepustiť.

Noví velitelia, bojar Michail Šejn, ktorý bol v poľskom zajatí spolu s Filaretom, a komorník Artemij Izmajlov začali obliehanie Smolenska v auguste roku 1633, ale nedávno zvolený poľský kráľ Vladislav IV., ktorý si ešte vždy nárokoval ruský trón, dal mesto lepšie opevniť. Do októbra Rusi prišli o dvetisíc mužov v jedinej potýčke a čelili nedostatku potravín. Šejn bol chvastúň, ktorý sa na odchode vystatoval cárovi, že aj „keď väčšina bojarov bude sedieť pri vatre", on jediný bude bojovať – jemu sa vraj „nik nevyrovná". No zakrátko podľahol panike. Michail sa snažil upokojiť Šejna zbožným postrehom, že „vo vojne sa prihodí veľa vecí, no Božia milosť ešte vždy existuje", ale situácia v tábore bola čoraz horšia.

Leslie so Sandersonom sa navzájom nenávideli tak hlboko, že Škót obvinil Angličana zo zrady. Pobili sa pred celou armádou a Leslie Sandersona zastrelil. Šejn začal vyjednávať s Poliakmi a deväťnásteho februára roku 1634 sa vzdal, odpochodoval popred kráľa Vladislava, ktorý konečne videl príležitosť dobyť Moskvu. Poľský postup pokračoval, Šejna s Izmajlom uväznili, odsúdili za vlastizradu, za bozkávanie katolíckeho kríža, a sťali ich. Postup Poliakov však náhle prerušila správa, že osmanský sultán Murad IV.* napadol Poľsko. Sedemnásteho mája Poliaci a Rusi podpísali Večný mier. Vladislav si udržal Smolensk – no konečne uznal Michaila za cára.

Na vrchole krízy, v októbri roku 1633, Filaret zomrel vo veku osemdesiat rokov a krátko po ňom aj Marfa. Tridsaťpäťročný Michail vládol prostredníctvom svojich príbuzných Čerkasského a Šeremeteva, zatiaľ čo jeho následník Alexej I., rovnako bujarý ako bol jeho otec poslušný, vyrastal v príjemnom prítmí Teremského paláca.

* V osobe Murada IV. sa snúbilo Cézarovo vojenské nadanie s Kaligulovým dementným sadizmom, no bol posledný významný osmanský sultán. Po ňom nastúpil na trón jeho brat Ibrahim Šialený. Bol to erotoman posadnutý kožušinami, vôňami a mimoriadne tučnými ženami. Hoci osmanský sultán-kalif vládol z Konštantínopolu, dobyl kolosálnu ríšu, ktorá sa rozprestierala od hraníc Iraku k Egejskému moru vrátane Balkánu (terajšieho Grécka, Bulharska, Rumunska a bývalej Juhoslávie), zahŕňala časť severnej Afriky, dnešné Turecko a celý Stredný východ vrátane Jeruzalema a Mekky. Ich európski poddaní boli prevažne ortodoxní kresťanskí Slovania, ktorých v detstve odvliekli do otroctva a vychovali v islamskej viere, neskôr sa z nich stali najlepší generáli, úradníci a konkubíny. Ríša dosiahla vrchol o storočie skôr za vlády Sulejmana Nádherného, no až do konca osemnásteho storočia ostala obávanou mocnosťou s rozsiahlymi vojenskými zdrojmi. V roku 1637 nezávislí Kozáci zaútočili na osmanskú pevnosť Azov a ponúkli ju Michailovi, ale ten pod debate so zhromaždením usúdil, že na súperenie s Osmanmi ešte nie je dosť silný.

Keď mal Alexej päť rokov, Michail mu pridelil za súkromného učiteľa vznešeného, no chudobného Borisa Morozova. Kniežatá mali tradične iba základné vzdelanie, no Morozov ho učil aj o technike Západu, dal mu základy latinčiny, gréčtiny a poľštiny a pomohol mu vybudovať knižnicu. Jeho otec, ktorý zbožňoval záhradníctvo a rozličné prístroje, mu daroval zeleninovú záhradu a ukázal svoju najnovšiu zábavku – pozlátený organ s mechanickými kukučkami a slávikmi. Otec so synom mali radi rovnaké zábavky, zamestnávali šestnásť trpaslíkov oblečených v červených a žltých kostýmoch.

Morozov bol vynikajúca voľba a Alexej mal šťastné detstvo, čo bolo pre kniežatá vyrastajúce v rozštiepenom Kremli nezvyčajné. Morozov zariadil, aby sa Alexej učil spolu s ďalšími dvadsiatimi chlapcami a keď mal deväť rokov, pridal sa k nemu o štyri roky starší chlapec – Arťom Matvejev. Ako Michail neskôr spomínal, Morozov – ktorý „s nami sústavne žil" trinásť rokov – sa stal takmer členom rodiny.

Potom, v roku 1639, dvaja z Michailových synov takmer súčasne zomreli; jeden v piatich rokoch, druhý tesne po narodení. Rodinná tragédia sa odrazila aj na cárovom zdraví. V apríli roku 1645 ochorel na skorbut, vodnatosť a zrejme na depresiu. Traja lekári analyzovali cárov moč. Plakal tak veľa, že lekári mu vážne diagnostikovali zaplavenie žalúdka, pečene a sleziny slzami, čo zabraňovalo náležitému zohrievaniu orgánov a ochladzovalo krv. Predpísali mu rýnske víno s bylinkami a očistný liek a zakázali večerať. Štrnásteho mája dostal cár ďalší očistný liek. Dvadsiateho šiesteho lekári zistili, že cárov moč je bezfarebný v dôsledku zlyhania funkcie žalúdka a pečene – „vzhľadom na dlhé sedenie, chladné nápoje a melanchóliu zapríčinenú zármutkom", čo bola diagnóza depresie zo sedemnásteho storočia. Cárov stav sa nezlepšoval. Šeremetev, ktorý Michailovi pred tridsiatimi rokmi ponúkol trón, ho osobne opatroval, ale všetko bolo márne.

Dvanásteho júla cár odpadol v kostole. „Akoby mi trhali vnútornosti," stenal. Masírovali mu brucho balzamom, no celý dvor si uvedomoval, že štyridsaťdeväťročný cár zomiera. Uprostred pachu potu a moču, spevu kňazov, blikania sviečok a hojdania kadideľníc sa mocnárova smrteľná posteľ premenila na javisko vznešenosti a posvätnosti – očakávalo sa, že ten, ktorý žil kráľovským životom, bude aj zomierať ako kráľ. Vladári nezomierajú ako obyčajní smrteľníci: cár odišiel z tohto sveta, ale moc sa živo uplatňovala ďalej. Ich smrteľné postele boli miestom verejných a praktických transakcií. Dvorania oplakávali milovaného pána, ale zároveň sa zúčastňovali na konci jed-

nej vlády a na začiatku druhej. Odovzdávanie moci je vždy záverečnou skúškou stability režimu – no až do roku 1796 v Rusku neexistoval zákon o následníctve, preto smrteľné postele predstavovali nebezpečnú politickú krízu, ktorá často prerástla do smrteľných súbojov. Posledné zašepkané slová boli posvätné, no v okamihu po poslednom cárovom výdychu všetko záviselo iba od rozmarov nového cára. Podobné dramatické výjavy boli rodinnou záležitosťou a zároveň štátnym obradom. Intrigy pri smrteľnej posteli v posledných minútach života mohli všetko zmeniť.

Povolali cárovnú a následníka spolu s Morozovom a patriarchom. Michail sa rozlúčil s manželkou, s požehnaním odovzdal následníkovi krajinu a povedal Morozovovi: „Zverujem svojho syna svojmu bojarovi a zaprisahám ťa, že tak ako si nás obšťastňoval svojou službou a žil s nami trinásť rokov, aby si mu slúžil aj ďalej!“

O druhej nadránom sa Michail vyspovedal. Alexej si všimol, že otcovi „sa hýbalo a škvŕkalo“ brucho a z hrdla mu vychádzalo predsmrtné chrčanie. Tesne po Michailovej smrti Nikita Romanov, Ivanov syn, a teda Alexejov druhostupňový bratanec, vyšiel do predizby, aby ako prvý zložil prísahu vernosti novému cárovi zopakujúc, že cárom sa nestane nijaký cudzinec a všetci občania majú povinnosť oznámiť akékoľvek „neprajné akty“, keď vtom zaznel umieráčik a vdova s dcérami zakvílili od zármutku. Na potvrdenie následníctva nebolo treba zvolávať Zemské zhromaždenie. Romanovovci ho nepotrebovali. Alexej – a nik iný – bol cárom určeným z Božej vôle.

DRUHÝ OBRAZ

Mladý mních

✧ ✧ ✧